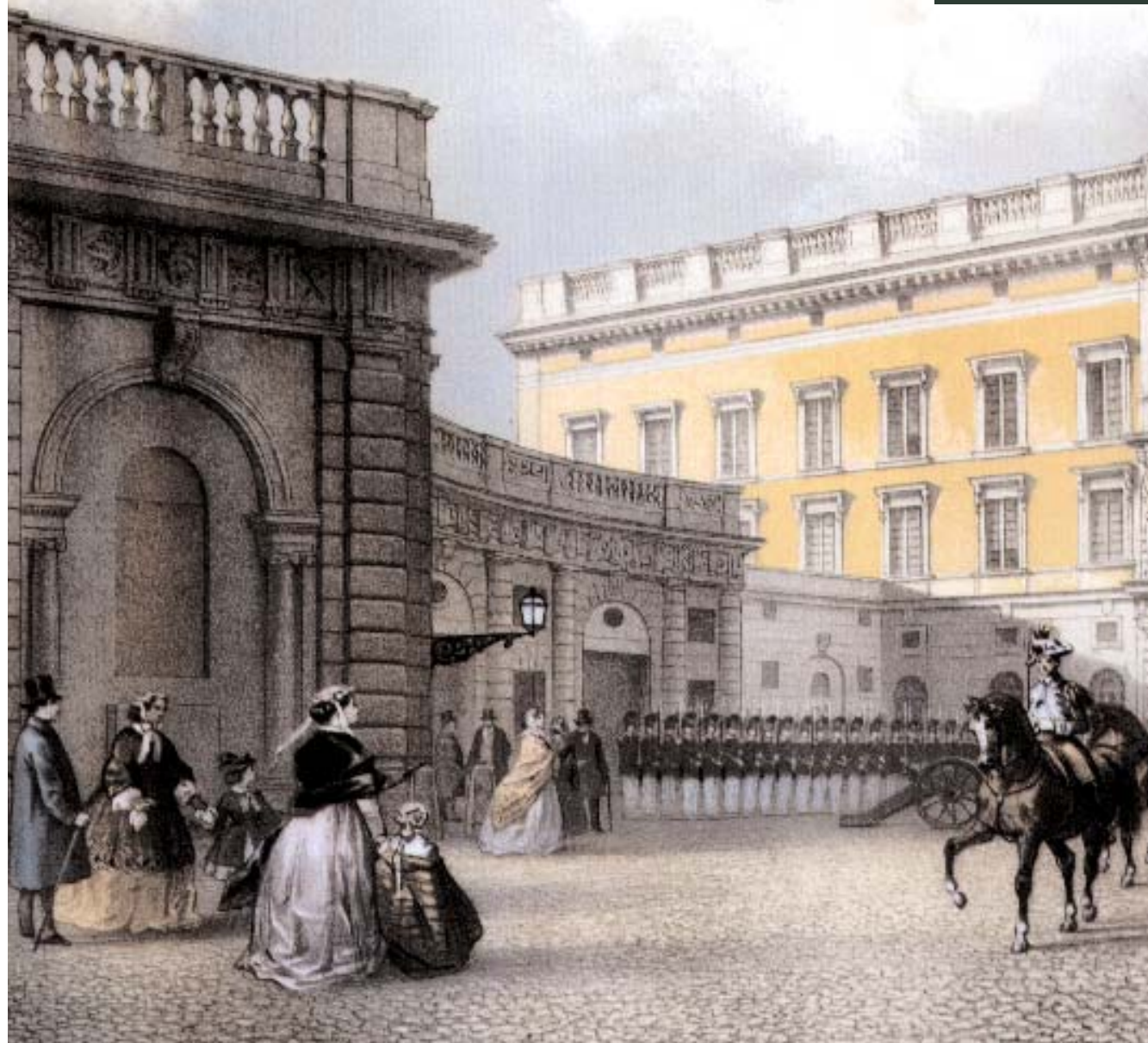

Kungens stenhus s. 3

Roma kloster s. 20

Götiska rummet s. 26

Innehåll

Ledare:	
Höst igen _____	2
Kungens stenhus _____	3
Den röda ön _____	9
Fredrik Lilljekvist – med historien som inspirationskälla _____	10
Nytt liv för KB _____	16
Roma – Gotlands hjärtpunkt _____	20
Götiska rummet _____	26
Notiser _____	30
Drottningholms lindalléer _____	32

Utges av Statens fastighetsverk
med fyra nummer om året

Postadress: Box 2263, 103 16 Stockholm
Gatuadress: Järntorget 84
Telefon: 08-696 70 00, **Telefax:** 08-696 70 01
E-post: kulturvarlden@sfv.se
ISSN 1104-845X

Ansvarig utgivare: Sven Kristiansen

Redaktör: Hans Landberg

Artikelförfattarna svarar för artiklarnas
innehåll. Endast artiklar signerade SFV
samt s. 2 uttrycker myndighetens åsikt.

Medverkande i detta nummer:

Catrine Arvidsson, Anna Birath, Pedro
Gandra, Hans Landberg, Rebecka Millhagen,
Staffan Nilsson, Malin Schiratzki och
Christer Wadelius

Foto/Illustrationer: Bosse Alenius 16, 17,
19; Anna Birath 8c; ATA 23; Alexis Daflos,
HGK 26, 29b; Crister Elderud 30a;
Göran Fredriksson 18; Pedro Gandra 7a, 8a;
Stig Hammarstedt 25b; Kungliga
Husgerådskammaren 28; Hans Landberg 3,
6, 7b, 31a, 32; Jens Lindhe 31b+c;
Karl Mellander 20, 21, 22, 24, 25a; Per
Magnus Persson 29a; Kerstin Powell 30b;
Börje Rosendal 31d; SFV 14a;
SSM 10, 12, 14b Olle Strandberg 2, 4, 8b

Omslag: Högvaktsflygeln vid Stockholms
slott. Färglitografi av C. J. Billmark,
1800-talets mitt.

Produktion: Byggförlaget,
Rebecka Millhagen

Layout och typografi: Marie Glase

Tryckeri: Trydells, Laholm

Prenumeration: Statens fastighetsverks
anställda och hyresgäster får automatiskt
SFV KulturVärden.

Andra som är intresserade av att få
tidningen kan prenumerera mot en
expeditionsavgift. Se sista sidan!

Höst igen

Så har återigen sommaren övergått i höst. I år tog det längre tid än vanligt. På de flesta håll i landet kunde man tro att man befann sig i tropikerna snarare än i Norden. Hög värme och luftfuktighet, skyfallsliknande regn och åska. Mest minns vi kanske den torra, heta sommaren som lett till många badtillfällen i sjöar och hav. Förhoppningsvis har det inte hindrat oss från besök på museer, fästningar och andra intressanta byggnader. Själv hade jag tillfälle att besöka Roma kungsgård som ni kan läsa om i detta nummer av KulturVärden. Det var mycket intressant att besöka hantverkare och utställningar. I skymningen visades Shakespeares «Som ni vill ha det». Det var en enastående upplevelse att med klosterruinen och den bakomliggande parken som scen se detta skådespel. Ett besök nästa år rekommenderas.

Samtidigt som jag haft sköna dagar på badstranden har jag undrat en del över vädersituationen de senaste åren. Är det som en del meteorologer säger att detta är sådant som inträffar emellanåt, eller beror det på att vi utnyttjar jordens naturresurser alltför hårt? Utan att veta känner jag trots allt en stor oro – i vårt dagliga arbete med att hålla de värdefulla kulturbyggnaderna i stånd påminns vi ständigt om att byggnader och interiörer påverkas av ökade luftföroreningar.

Det känns mot denna bakgrund mycket angeläget att fortsätta och utveckla det miljöarbete som vi fastlade i våras. Projekteringen av den nu pågående ombyggnaden av Försvarsdepartementets lokaler i kvarteret Vinstocken genomfördes enligt genomtänkt metod för att styra miljöarbetet. Särskilt uppmärksammades energianvändningen och styrningen av materialflödet. Verket har erhållit en utmärkelse för arbetet vilket glatt oss. Detta har givit oss ytterligare energi i vårt fortsatta arbete inom området.

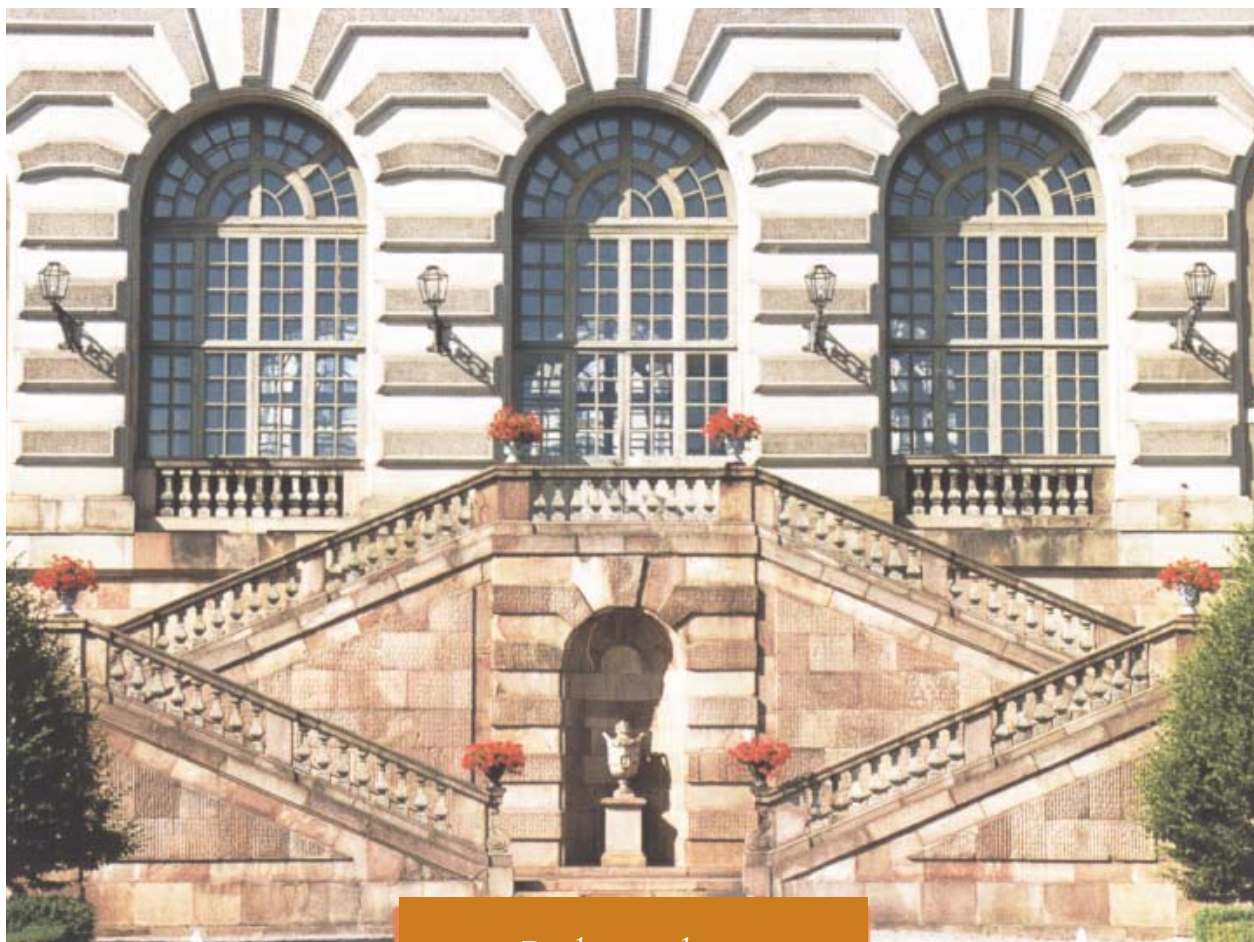
Vi kommer under hösten också att intensifiera arbetet med vårt arkitekturpolitiska program med syfte att höja kvaliteten och öka kunskapen om arkitektur både inom och utom verket.

Skeppsholmsbron har varit ett kärt debattämne i olika media under sommaren. Före sommaren beslutade vi i samråd med Riksantikvarie-ämbetet att behålla brons nuvarande bredd. Detta har i sin tur lett till att vi med vissa merkostnader kan behålla gångbanorna på bron och förstärka körbanan så att erforderlig nyttotrafik kan ta sig över bron. Det har varit angeläget för verket att på ett konstruktivt sätt finna en lösning på denna komplicerade fråga.

CHRISTER WADELIUS
GENERALDIREKTÖR

Kungens stenhus

Roslagssandsten, stockholmsgranit, gotlandssandsten är alla stensorter som återfinns på Stockholms slotts fasader. I den pågående fasadrestaureringen har man valt att, så långt det är möjligt, behålla den ursprungliga stenen.

Stockholms slott uppfördes under åren 1692–1760. Liksom det gamla slottet med tornet Tre kronor och andra betydelsefulla byggnader byggdes det i tegel och sten. Själva begreppet 'stenhus' varierar i olika länder. I Sverige kallas alla hus som inte är byggda i trä för stenhus. Glimmingehus i Skåne och Gotlands många kyrkor är uppbyggda som skalmurar fyllda med sparsten och bruk.

Herrgårdarna och slotten från 1600- och 1700-talen är nästan alltid grundlagda med sten, byggda i tegel och utsmyckade med natursten i listverk, fönsteromfattningar och portaler.

Material till slottsbygget

Hur funderade Nicodemus Tessin d.y. kring materialfrågor och valet av natursten inför slottsbygget? Troligen var frågan inte särskilt komplicerad. För-

utom plånbokens begränsning gavs svaret av det standardsortiment som användes vid denna tid. Till grundläggningen användes *granit* i stora stenblock, knappt tillhyfsade. Först drygt hundra år senare kom genom teknikens landvinningar maskiner som möjliggjorde bearbetning av granit till

fasadsten. Lejonbacken och Logårdsbarriären tillkom i början av 1800-talet och består av bearbetad, ljus så kallad *stockholmsgranit*.

Socklarna kläddes med *roslagssandsten*, som är en hårt kittad sandsten som dock gick att bearbeta med rimlig arbetsinsats. Listverk, fönsteromfattningar och ornament högs i *gotlandssandsten*, som är en löst kittad sandsten. Den är lätt att bearbeta till mycket fina detaljer, men inte särskilt hållbar. Förutom de beskrivna stensorterna, kom även öländsk kalksten och kolmårds-marmor till användning på och i slottsbyggnaden. *Kolmårds-marmor* användes utvändigt till trappbalustrader och till de pollare vi än idag ser runt Stockholms slott. I interiörer användes marmor till den fasta inredningen, till exempel till öppna spisar och som väggbeklädnad. *Öländsk kalksten* an-

Utsikt mot Norrmalm och Blasieholmen. Det nya slottet är under uppförande bakom ett vinglande träplank. En stor vedstapel skymmer nästan sikten bort mot Gustav Adolfs torg och

vändes utvändigt för inskriptionstavlor och invändigt till golv och trappor. De golv som utsattes för hårt slitage av vagnar och dylikt, belades med roslags-sandsten.

Roslagssandsten

Roslagssandsten återfinns i ett område från Gävle över Roslagen och ned till Mälaren. Den förekommer mestadels som flyttblock, det vill säga block som inlandsisen en gång slet loss från berget och släpade med sig. För bönderna i Roslagen gav bumlingarna på deras ägor en välkommen extraslant. Journalisten Stig Johansson nämner i sin bok *Slottsbyggarna* platserna Sindvik, Gräddö, Gillberga, Västanvik, Koholma och Rådmansö by som ursprungsorter för leveranser till bygget. På sommaren

samlade man och bröt upp sten ur marken. På vintern drogs stenen ner till utskeppningshamnarna på släde. Vid lastplatserna klövs större block och stenen hyfsades till så att den bildade

Pedro Gandra vid Restaurator AB undersöker högvaktsbänken vars gamla stenskiva räddats med nästan osynliga lagningar.

upp till 20 cm tjocka kvaderstenar. Sedan seglade de tungt lastade roslags-skutorna ända fram till Skeppsbron.

Efterfrågan på sten var självfallet mycket stor. Inte nog med att det behövdes mycket sten. Alla sorter dög inte. Till slottsbygget önskades i första hand «... een klufven sten, groft hackade med sin rätta tjocklek af ljus grå färg...». Ibland klarade man inte av att leverera fullgod sten i tillräcklig mängd: «... at den aldeles intet är tillräckelig för vinterarbetet, jämväl somliga Bönder som med stenar ankomma, wara af den elaka beskaffenhet, at de äro tunna på hörnen af kanterna, skiefva och skrovliga spruckna och hårda, tvärt emot contractet...».

Den som vill uppleva roslagssandsten på nära håll kan sätta sig på hög-

Jakobs kyrka. Nere på kajen framför slottet finns stenhuggarnas bodar och stora upplag av den gotländska sandstenen. Oljemålning av okänd konstnär, 1700-talets början.

vaktsbänken vid gaveln till högvaktsflygeln. Här kan man ägna en tanke åt alla de som suttit här före en själv och under 250 år nött stenen blank.

Gotlandssandsten

Tillgången på sten var god och transporten enkel, då sandstenen förekommer närmast intill vattnet på södra Gotland. I arkivalierna anges att stenen kommer från Burgsvik, men det syftar troligen på utskeppningshamnen snarare än på var stenen bröts.

Det är svårt att förstå att så mycket sten har brutits på Gotland utan att det märks mer i landskapet. Lägg till att Stockholms slott bara är en av många byggnader i Sverige och i andra länder runt Östersjön där man föredragit denna stens fina bearbetningsegenska-

per, så blir ekvationen ännu svårare att få att gå ihop!

Faktum är att slottsbyggets behov av gotlandssten blev så stort att byggets ledning 1730 blev tvungen att placera en tjänsteman, en så kallad slottskonduktör med det passande namnet Jonas Magnus Gråberg, för att övervaka och framförallt driva på brytningstakten. Det blev i det närmaste frågan om tvångskommendering, men Gråbergs chefer i Stockholm blev aldrig nöjda och han dog 'trött och sliten' i Burgsvik 1738. Hans son tog över, men även han blev hårt ansatt av slottsarkitekten med flera. Att arbetet med stembrytning var hårt kan man även föreställa sig genom arkitekt Härlemans skrivelse till landshövdingen på Gotland i syfte att få mer arbetsfolk till brotten,

så kallade kulor, på Sudret, «... då de gamla stembrytarna mycket förminskats genom döden och en del åter av ålder och arbete utsläpade äro».

Besök gärna Norra portiken mitt uppe på Lejonbacken och beundra de två kolonnerna som är huggna i ett stycke och som monterades på plats i september 1695, således två år innan den stora branden. Tessin var mäktigt stolt över dessa monoliter som väckte uppseende vid ankomsten till Stockholm. Tessin skriver att de var «... hwardere 125 Foot i qvadrat, och 10 1/2 aln länge, (drygt 6 meter), j gåer feck man den eene utur Fahrkosten, som gaf een stoor opsyn, effter man fuller aldrig här j landet haar warit wahn, att bryta, eller see något stycke måttsteen utaf den stoorlek ...».

Efter rengöringen återfår stockholmsgraniten från Karl XIV Johans tid sin ljusa karaktär.

Grottorna har formats av stora otuktade sandstensblock från Roslagen. Droppstenväggen och bassängerna i granit tillkom vid förra sekelskiftet.

Den mjuka gotlandssandstenen har vittrat och lagats med en infällning av ny sten. Den dekorativa ytan är 'lågerhuggen'.

Roslagssandstenens färg i slottets sockel har djupnat med åren. Den förekommer i alla skiftningar och nyanser från djupt rödviolett till ljust grågrönt.

Stockholmsgranit

När Karl XIII tog itu med den första av de få mer genomgripande restaureringarna av Kungl. slottet, ville han gärna använda stockholmsgranit. Dels var graniten hållbarare än de stensorter man dittills använt och dels hade graniten den grå ton som eftersträvades. Man slapp därför kosta på dyrbar målning och underhåll. Det beslutades att Logårdsbarriären och Lejonbacken skulle utföras i ljus granit. Kungen ville även utföra sockeln till slottets norra länga – som då var putsad – i granit, men lät sig övertalas av Slottsdirektionen att tillåta roslagssten, eftersom den stenen hade använts till socklarna på de anslutande flyglarna i nordost och nordväst. När Karl XIII dör tar den förste Bernadotten, Karl XIV Johan, över restaureringsprojektet och låter slutföra Logårdsbarriären och Lejonbacken i granit. Graniten kom från brott vid Karlberg och Huvudsta, men även från ruinen av Gustav III:s ofullbordade slott på Haga.

Målning av sten

När Stockholms slott byggdes var det mycket vanligt att man målade sten med oljefärg. Målning var ett sätt att lösa problemet med de färg- och strukturvariationer som lagrade bergarter ofta har. Undantaget var vissa dyrbara och mer märkvärdiga sorter, som till exempel marmor och porfyr, som följaktligen inte målades. Målningen gjorde även att andra, billigare och mindre ädla material, kunde användas för att efterlikna sten. Det vanligaste ersättningsmaterialet var puts, men även plåt och trä förekom.

Den gotländska sandstenen kan bearbetas till ytterst fina detaljer. Metopfris och fjällhuggning på kommendantsflygel.

Kolonnerna i gotländsk sandsten gör «een stoor opsyn» än i dag. Stenen i de fyrkantiga postamenten ersattes med målat gjutjärn vid 1800-talets mitt.

Den viktigaste orsaken till målningen av lösare stensorter var dock vittringen. Den mjuka gotländska sandstenen var visserligen lätt att hugga, men samtidigt vittringsbenägen. Att denna sten var frostkänslig och behövde impregneras och målas med linoljafärg var allmänt känt på 1600-talet. Tessin säger att gotlandssten är «... en härligh Steen att betiänna sig af, ty man kan arbeta den samma så fijnt man will och Colonner av 10 alnars höjd finner man i orten men högst nödigt att den

samma aldrig brytts om hösten, ty då spricker han om wintern ofelbart». Åtskilliga gånger hittar man i arkiven skrivelser till beslutsfattarna om att få medel till stenbehandlingen för att «... därest ey en snart anstallt till strykning af god oljofärg skier, till stenarnas conservation, så blifver det om några åhr alldeles förderfwat och till dubbel mer omkostnad ... först repareras skall».

Under årens lopp har så gotlandsstenen på slottet målats med oljefärg i olika kulörer. Innan branden målades stenen och den puts som var avsedd att imitera sten med vit oljefärg. När det tessinska slottet stod helt klart var stenen gulmålad. Därefter har stenen målats både grå och rosa. Roslagsstenen målades generellt inte, eftersom den inte var lika vittringsbenägen. Dessutom användes den 'ljusa grå sorten' vilket gjorde att den såg tämligen ensartad ut. Idag ser vi roslagssten i de mest skiftande färger på slottets socklar. Dels beror den tilltagande skäckigheten på stenens åldrande, dels på att man bytt ut mycket sten under årens lopp. På 1800-talet använde man en 'roslags-

sten' som bröts nära Gävle och som har en rosa kulör. Idag är det mycket svårt att finna ersättningssten i rätt nyanser.

De naturliga materialen

Idag uppskattar vi att se stenens naturliga färg och ytstruktur, liksom vi uppskattar trärena skurgolv, naket tegel och rå betong i arkitekturen. Denna materialromantik har blommat sedan 1800-talets slut. Då reagerade arkitekterna mot den ström av massproducerade och materialimiterande byggnadsornament i bland annat gips som tidens stilarkitektur försågs med. Man ville tillbaks till hantverket, till det unikt skapade och äkta materialverket. Så skapades en arkitektur med mycket natursten, synligt tegel, terracottareliefer och smidesjärn. Den nya materialmedvetenheten i arkitekturen kan man till exempel studera längs med Strandvägen i Stockholm. Dessa byggnader stod i skarp kontrast till nersotade och sparsamt underhållna gamla 1700-talspalats.

Sekelskiftets restaurering

När restaureringen vid senaste sekelskiftet påbörjades hade slottet inte målats eller på annat sätt underhållits på sjuttio år. Oljefärgen hade dragit åt sig

Medan stenen ännu var målad syntes inte lagningarna med bly på lejonmaskaronen.

sot och smuts. Där färgen rämnat syntes ljusa fläckar av vittrande sten. Den trasiga och smutsiga putsen blottade den bara tegelmuren. Då beslöt man

Anna Birath samlar in flagor och färgspår från slottets alla delar. Färgskikten dokumenteras och analyseras.

att knacka ner all puts och avlägsna oljefärgen från stenen. Därefter putsades murarna om med en genomfärgad puts. Genom dessa åtgärder fick Stockholms slott tillbaka den färgverkan som Tessin givit byggnaden från början, med ljusare sten än puts. I samband med sekelskiftesrestaureringen sökte man även fullborda Tessins intentioner vad gäller utsmyckning av fasaderna med skulpturer, fontäner och inskriptionstavlor.

Vi kan idag konstatera att det lyckligtvis är långt ifrån all färg som togs bort vid sekelskiftet. Det är faktiskt möjligt för intresserade att hitta hela ytor som fortfarande är täckta med krackelerad, men för övrigt välbevarad oljefärg, om man bara går nära fasaderna och skärper blicken.

1900-talet

Under 1900-talet har gotlandsstenen renoverats flera gånger. På 1920-talet byttes ett stort antal stenar ut och all sten impregnerades med linolja och paraffinolja. Man tyckte sig se att den nyinsatta och icke målade stenen vittrade fortare, men ville inte återgå till målning av all sten. Istället försökte man utveckla en impregnering som var hållbarare än den traditionella bemålningen.

Under 1940-, 50- och 60-talen åtgärdades slottets fasader en efter en. Omputsning skedde och stenar byttes ut i

liten omfattning. De flesta stenytor impregnerades med olika silikonpreparat.

Den nuvarande restaureringen påbörjades 1988 och närmar sig nu sitt slut. Arbetet syftar till att underhålla byggnadsdelarna utan att förändra helheten. I restaureringsarbetets inledningskede utformade slottsarkitekt Ove Hidemark och Tord Andersson, Restaurator AB, en programhandling med restaureringsetiska principer för de arbeten som skulle göras. I denna slogs fast att allt autentiskt och ursprungligt material skulle bevaras och att man enbart skulle använda sig av traditionella material och metoder. Man har därför valt att i stor utsträckning behålla äldre material som bär spår av tidens tand, istället för att försöka uppnå en perfekt form eller yta.

Alla fönster renoveras och skadat trä byts ut, glasrutorna kittas om och fönstren målas med linoljafärg. Flera koppartak har lagts om och puts och sten rengörs från smuts och avgaser. Stenen repareras, stärks och byts ut i begränsad omfattning. Söndervittrade stenar byts ut helt eller delvis. När ytskiktet på en slät liststen är uppluckrat huggs stenen om. När ytskiktet är uppluckrat på en mer ornamenterad sten, stärker man denna med kiselsyraester, ett konserveringsmedel som ersätter det försvunna bindemedlet i stenen med nytt bindemedel. Lagningar med bruk görs mycket sparsamt, eftersom de har kortare livslängd än stenen. När hela Stockholms slott är åtgärdat kommer det att underhållas regelbundet. På så vis undviker man mer omfattande restaureringar med alltför täta intervall. Frågan om slottsbyggnadens färg – och en eventuell målning av den enorma stenmassan – överlämnas på så vis till nästa generation. ■

Anna Birath och Pedro Gandra

Rester av oljefärg på sten i ett skyddat hörn.

*Gav morgonrodnaden namn åt 'den röda ön' eller finns det en annan förklaring?
«Notdragnin i Stockholms skärgård», oljemålning av Axel Sjöberg, 1915.*

Den röda ön

Rådmansö socken var en gång Sveriges största skärgårdssocken. Den sträckte sig från Norrtäljeviken över Söderarms skärgård ända ut till Svenska högarna. Fastlandsdelen av socknen har ända sedan landet steg ur havet varit den största stentäkten för hård, röd sandsten i Svealand.

Tidigt på vårarna, innan mattor av gullvivor och orkidéer täcker marken, kan man söka efter spåren av gamla huggplatser, vägar och bryggor. Vid Riddersholm strax intill Kappelskärs färjeläge finns många tydliga lämningar. Man kan se hur sandstensblocken släpats fram ur skogen och sedan grovhuggits på olika platser, dels hemma vid gårdsplanen, dels nere vid lastageplatserna. Tjocka lager av sandstensflis ligger under torven intill för länge sedan igenvallade stenbryggor och uppgrundade havsvikar.

Rådmansö var förr en oerhört fattig socken. Det strategiska läget längst österut i Svealand gjorde att socknen ofta under historiens lopp fått inhysa soldater och krigsfolk som utarmade befolk-

ningens resurser. På små hopplöst kala öar längs segelleden kan man finna grunderna till de allra mest utsatta och fattigas bostäder; de som levde på att tigga från skutorna som drog fram genom segelleden mellan Stockholm och Norrland.

Sandstentäkten har i alla tider utgjort ett mycket välkommet tillskott i kassan hos bönder och fiskare i socknen. Den röda stenen har varit Rådmansös guld. Det berättas om sandstensjägare som utrustade med långa spjut letade efter de åtråvärda stenblocken djupt nere i skogarnas morän. Skogsbackar och hagar är ännu fulla av kratrar där sandstensblocken grävts upp och släpats i väg. Ännu efter kanske tusen år av stentäkt plöjs nya röda sandstensblock upp ur åkrarna varje år.

Ortnamnet Rådmansö finns belagt första gången år 1331 som Insula Rudhma. Namnformen Rådmansö är ett utslag av senare tiders lantmätares och myndighetspersoners önskan att göra till synes obegripliga ortnamn gripbara och förklarliga. Någon rådmann har

dock aldrig haft något med Rådmansös historia att göra. Ordet 'rudhma' är snarare besläktat med röd eller rödfärgad. Än i dag kan man höra en äldre generation som talar om Rådmanby, byn mitt på ön, som Röddma.

Folkskoleläraren Manfred Ohlson, Rådmansös legendariske hembygdsforskare, ägnade en stor del av sitt liv till funderingar och spekulationer kring bygdens historia. Han skrev om ortnamnet Rådmansö flera gånger i artiklar i lokaltidningen och hembygdsföreningens böcker. «Det finns inget som är rött på Rådmansö», skrev han, «berggrunden här är inte rödare än på öarna runtomkring. Det enda röda här ute är morgonrodnaden». Manfred Ohlson skrev om Rådmansö som morgonrodnadens ö och insåg aldrig att det röda, som kanske en gång var orsak till namnet, nu sitter inmurat i grunder och socklar till byggnader runt om i hela Svealand, bland annat i Stockholms slott. ■

Hans Landberg

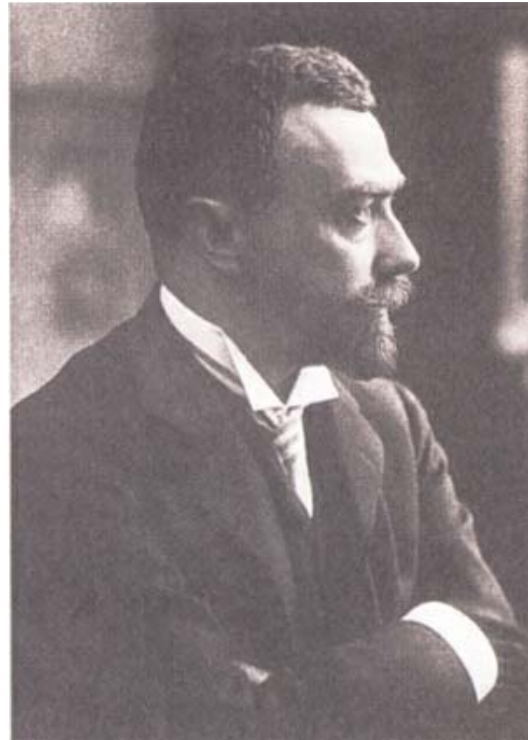

Fredrik Lilljekvist

– med historien som inspirationskälla

En av de största attraktionerna på utställningen i Stockholm 1897 var en rekonstruktion av Gamla stan på 1500-talet, utförd efter ritningar av Fredrik Lilljekvist. I förgrunden ser vi Helgeandsholmen som byggdes på en liten holme som anlagts i Djurgårdsbrunnsviken. Till vänster Tre kronor.

Fredrik Lilljekvists namn är förknippat med två betydande monument, Gripsholms slott och Kungliga Dramatiska teatern. För Lilljekvist förblev den historiska arkitekturen den främsta källan till skapande, även om han stundtals var lyhörd för strömningarna i samtiden.

«Kungen trädde fram mot vallgraven och blåste i hornet en gäll signal. Inifrån borgportens valv hördes horns signaler svara och ståthållaren trädde fram ur lilla porten med ett högt 'Werda'? Konungen genmälde med klangfull stämma: Hungrige und müde Jäger, die bitten eingelassen zu werden!

Ståthållaren: Gieb das Wort!

Konungen: Nassau.

Ståthållaren: Gieb das Losung!

Konungen: Wied!

Portarna springa nu upp och fram skyndade slottets bevakning för att nedfälla bryggan.»

Det är Oscar II som en höstdag 1896 presenterar Gripsholm för sina furstliga jaktkamrater. Ögonblicksbilden berättar en hel del om den föreställnings-

värld som låg bakom restaureringen av det gamla mälarslottet, ett arbete som då hade engagerat Fredrik Lilljekvist i fem år. Gripsholm skulle han, som slottsarkitekt, förbli knuten till livet ut. Johan Fredrik Lilljekvist var född i Stockholm 1863 och

hans föräldrar var fotografen Frans Johan Lilljekvist och dennes hustru Frederique-Louise Bartels.

Fredrik Lilljekvist fick samma utbildning som flertalet av sina jämnåriga arkitektkamrater, nämligen fyra år på Tekniska högskolan och tre år vid Konstakademiens arkitekturskola, vanligen kallad 'Mejan'. Tekniska högskolan hade nyligen övertagit den grundläggande arkitektutbildningen från Konstakademien när han, blott sjut-

Idrottsparken i Stockholm med tennishallen som idag finns vid Tennisstadion.

tonårig, började där 1880. Professor i arkitektur var då Albert Theodor Gellerstedt, men han lämnade sin tjänst 1882 och efterträddes av Magnus Isæus. Gellerstedt, som också var känd som fyrbyggare och akvarellist, fortsatte senare sin karriär som ämbetsman inom Överintendentsämbetet som var den tidens motsvarighet till Statens fastighetsverk. Magnus Isæus var en av tidens ledande arkitekter med en stor produktion som omfattade flera påkostade hyreshus i Stockholm, men också monumentalbyggnader som Norstedts tryckeri på Riddarholmen och försäkringsbolaget Skandias huvudkontor vid Mynttorget. På Konstakademien undervisade Claes Grundström som hade en utomordentlig kunskap om alla äldre byggnadsstilar, vilket säkert inte saknade betydelse för Lilljekvists kommande inriktning.

Efter avslutade studier blev han antagen som arkitekt utom stat i Överintendentsämbetet vilket berättigade till offentliga uppdrag. Han gjorde en årslång studieresa till Italien, Tyskland och Frankrike där han främst studerade historisk arkitektur. Vid återkomsten till Sverige öppnade han 1888 eget kontor, från 1897 inrymt i det hus, Stu-

replan 15, som han lät bygga efter egna ritningar. Till en början sysslade han mest med inredningsarbeten, men fick snart mer omfattande uppdrag som att projektera villor och andra bostadshus. En mycket speciell uppgift – restaureringen av Gripsholms slott – sysselsatte honom i närmare tio år.

Gripsholm

Redan under studietiden hade Lilljekvist gjort uppmätningar på Gripsholm och på Konstakademiens elevutställning våren 1887 deltog han med sju uppmättningsritningar av slottet och med tolv 'restaurationsritningar'. För de senare fick han silvermedalj på världsutställningen i Paris 1889. Uppmätningarna hade gjorts på uppdrag av Nationalmuseets chef Gustaf Upmark som underlag för de omplaceringar av slottets målningssamlingar som planerades sedan slottssamlingarna ställdes under Upmarks överinseende. Sysslandet med det gamla mälarslottet väckte tankar på en stilenlig restaurering av hela anläggningen och i januari 1889 bildades Gripsholmsföreningen för att driva på restaureringsfrågan och stödja ett kommande arbete. Föreningens höge beskyddare var Oscar II som hade

ett starkt personligt intresse i det gamla slottet.

Syftet med restaureringen var att återge slottets yttre utseende det haft under Vasakungarnas tid och renodla de olika epoker som präglat inredningarna. Detta innebar att senare tiders tillägg och förändringar raserades för att lämna plats för rekonstruktioner av i första hand 1500-talsmiljöer. Till stor del uppnådde man de mål som uppsatts för restaureringen och delar av dagens Gripsholm präglas fortfarande av de arbeten som utfördes under 1890-talet. För Lilljekvists del innebar arbetet med slottets restaurering att han blev grundligt förtrogen med den svenska renässansens formspråk.

Gripsholmsrestaureringens plats i den svenska arkitekturhistorien beror emellertid inte främst på dess materiella resultat utan på den debatt som den utlöste. Den 21 juni 1893 publicerade Verner von Heidenstam sin berömda artikel «Modern barbarism» i Dagens Nyheter. Artikeln var en skarp vidräkning med arbetena på Gripsholm och den restaureringsideologi som styrde dem. I motsats till rekonstruktioner, som innebar att senare tiders tillägg till byggnaden raderades ut,

ställde Heidenstam upp krav på respekt för den gamla byggnaden, med de tillägg och förändringar som skapats genom århundradena. Byggnadens patina förmedlade inte bara skönhetsvärden utan också budskap från förfädren.

Gripsholmsdebatten var betydelsefull eftersom den kom att betyda slutet för 1800-talets stilrestaureringar i Sverige och den bidrog även till att bana väg för en ny syn på värden av gamla byggnader.

1897 års utställning

Under 1800-talets slut fick den moderna idrotten sitt genombrott i Sverige; fotboll, löpning, bancykling och tennis var några av de nya grenar som krävde speciella anläggningar. Där Stockholms Stadion nu ligger byggdes 1896 'Idrottsparken' med Lilljekvist och Rudolf Arborelius som arkitekter. Det var en för sin tid modern anläggning med bland annat fotbollsplan, cykelbana och tennishall. När Stadion skulle byg-

gas flyttades tennishallen till nuvarande Tennisstadion där den ännu finns kvar.

Sommaren 1897 skulle Allmänna Konst- och Industriutställningen gå av stapeln på Djurgården i Stockholm och 1895 ordnades en allmän arkitekttävling om de viktigaste utställningsbyggnaderna. Till tävlingen var några arkitekter särskilt inbjudna, däribland Lilljekvist. Resultatet av tävlingen blev för hans del att han tillsammans med Ferdinand Boberg fick utforma utställningens huvudbyggnad, den stora industrihallen som uppfördes mitt på Lejonslätten. Den var en väldig träbyggnad, 182 meter lång, 66 meter bred och med en kupol som med sin bekröning nådde 65 meter.

Lilljekvist fick också rita flera mindre utställningsbyggnader som till exempel Jaktpaviljongen där Kungl. Jaktklubbens och Svenska Jägareförbundets utställningar visades. Jaktpaviljongen finns fortfarande kvar, den

ligger alldeles invid Biologiska museet på Djurgården och är numera privatbostad.

Lilljekvists mest uppmärksammade bidrag till Stockholmsutställningen var annars 'Gamla Stockholm', en rekonstruktion i trä, puts, gips och väv av Gamla stan under 1500-talet med slotet Tre kronor, Storkyrkan och många andra byggnader. Syftet med arrangementet var både underhållande och pedagogiskt:

«Afdelningen 'Gamla Stockholm' vid 1897 års Allmänna Konst och Industriutställning är afsedd icke blott att tjena till förströelse för utställningsbesökande, utan fastmer att i det ultra moderna Stockholm lemna en historisk riktig kulturbild från Sveriges huvudstad sådan den tedde sig under Vasakonungarnas tid», som utställningskatalogen formulerade saken.

Det historiska intresset och kunnandet som hade utvecklats under arbetet med Gripsholmsrestaureringen kom

Allmänna Konst- och Industriutställningen i Stockholm 1897. I förgrunden huvudentrén och i fonden industrihallen som ritades av Fredrik Lilljekvist och Ferdinand Boberg.

Gustav Adolfs torg i Stockholm 1894. Inför 300-årsminnet av Gustav II Adolfs födelsedag byggdes en kuliss av Stockholms gamla slott med tornet Tre kronor upp på den tomt där Gustav III:s operahus just rivits. Lilljekvist ritade både kulissen och tallristabernaklet som omger kungens ryttarstaty.

här väl till pass. Där det var möjligt byggde man upp staden efter gamla ritningar och avbildningar, men i andra fall «hade arkitektens grundliga kännedom om vasatidens byggnadsstil och utföringssätt gjort det för honom obehövt att söka sina motiv annorstädes och sålunda även bundit åskådarens fantasi inom dessa tidsgränser.»

‘Gamla Stockholm’ var delvis en ganska fri rekonstruktion och arkitekten drog sig inte för att placera in kopior av så väl Kockumska huset i Malmö, som Gamla apoteket i Malmö och Kungsstugan i Örebro bland Gamla stans gränder. Gamla Stockholm var befolkat med hantverkare och knektar och försett med utskänkingsställen och andra attraktioner. Bland de senare märktes sådana anakronismer som Lumières kinematograf och doktor Röntgens X-strålar.

Lilljekvist var otvivelaktigt fascinerad av historiska rekonstruktioner och fantasier vilket kom väl till uttryck i den ombyggnad av Ränthmästarhuset vid Slussen i Stockholm som gjordes efter hans ritningar 1898–99. Tråkigt nog

fick hans festliga arkitektur på 1970-talet ge vika för en torr och tråkig 1700-talspastisch.

Lilljekvists förkärlek för de historiska stilarna kom också till uttryck i Österåsens sanatorium som byggdes 1898–1901 av Konung Oscar II:s jubileumsfond, som var ett resultat av nationalinsamlingen inför kungens 25-årsjubileum som regent utställningsåret 1897. Österåsen är en väldig träanläggning i nybarock, som uppfördes i skogarna norr om Sollefteå för drygt

Trapphallen i hörnhuset Regeringsgatan-Jakobsgränd ritades av Lilljekvist och tillkom i samband med en ombyggnad för Ernest Thiels Stockholms Diskontobank 1901–02.

100 lungsjuka patienter. Lungtuberkulosen var den tidens stora folksjukdom, som särskilt i Norrland skördade skrämmande många människoliv. ‘Jubileumssanatorierna’ var de första lungsanatorierna i Sverige och var avsedda för obemedlade patienter.

Kungliga Dramatiska teatern

Fredrik Lilljekvist var bosatt på Djursholm och han ritade flera byggnader i villastaden, bland andra sin egen bostad Villa Samsö och Djursholms kappell som byggdes 1897–98.

Lilljekvists främsta verk är otvivelaktigt Kungliga Dramatiska teatern vid Nybroplan i Stockholm, som byggdes 1901–08. Teatern med sin fasad i Ekebergsmarmor representerar den mer geometriska varianten av jugendarkitekturen som internationellt främst företrädde av den så kallade Wienskolan, där arkitekten Otto Wagner var det ledande namnet. Men trots sitt skenbart moderna yttre är Dramaten i sin grundform en barockbyggnad.

Dramatiska teatern fick en rik

konstnärlig utsmyckning. De två stora fasadfriserna i marmor, «Dionysoståg» och «Commedia dell'arte», utfördes av Christian Eriksson och salongens plafond målades av Julius Kronberg. Ett stort antal konstnärer arbetade på andra håll i huset, till exempel målarna Georg Pauli, Carl Larsson och prins Eugen samt skulptörerna John Börjesson, Theodor Lundberg och Carl Milles. Flera av konstnärerna var Lilljekvists personliga vänner och ofta sedda gäster i Djursholms hemmet.

Byggnadsstyrelsen genomförde en omfattande renovering av Dramaten under åren 1985–93. För publiken är kanske det mest påtagliga resultatet av renoveringen att salongen har fått tillbaka sin ursprungliga färgställning med blå stolklädsel mot läktarbarriärer och väggpartier i vitt och guld. Även den ursprungliga ridån, komponerad av Astrid Wesslau och sydd av textilteljén Licium, har hängts upp på nytt.

Ämbetsmannen

Efter Dramaten ägnade sig Lilljekvist bland annat åt en del ombyggnader för

den svenska utrikesförvaltningens räkning. Det gällde ombyggnader av tidigare privathus till lokaler för svenska beskickningar, bland andra huset vid nr 64 Engelska kajen i St Petersburg och beskickningshuset i Berlin i Tiergarten. Det ryska huset lämnade svensk ägo 1953 medan Berlinbyggnaden förstördes i det stora bombanfallet den 22 november 1943. I dessa dagar byggs på den gamla beskickningstomten i Berlin, som slagits samman med angränsande tomter, en gemensam ambassadanläggning för de nordiska länderna.

Till Lilljekvists senare arbeten hör också restaureringen av Strängnäs domkyrka 1907–10, som utfördes i en helt annan anda än Gripsholmsarbetena. Han samarbetade här med konsthistorikern och arkitekten Sigurd Curman, som var en av tidens främsta förespråkare för en 'varsammare' och modernare restaureringsideologi än den som styrte Upmark och Lilljekvist under Gripsholmsåren.

Åran av Strängnäsrestaureringen har dock i första hand tillfallit Curman,

som senare i egenskap av chef för Kulturhistoriska byrån vid Byggnadsstyrelsen blev kollega med Lilljekvist.

När Byggnadsstyrelsen bildades 1918 övergav Lilljekvist den fria arkitektverksamheten och blev byggnadsråd och chef för stadsplanebyrån. Tjänsten behöll han till sin pensionering 1930. En viktig händelse under hans chefstid var att länsarkitektorganisationen skapades. Länsarkitekterna var Byggnadsstyrelsens regionala representanter och främst ansvariga för stadsplanefrågor. Två år efter sin pensionering avled Fredrik Lilljekvist.

Fredrik Lilljekvists arkitektgärning var knappast banbrytande på samma sätt som Ragnar Östbergs, Carl Westmans, Lars Israel Wahlmans eller Torben Gruts, kollegor som var jämnåriga med honom eller något yngre. Lilljekvist lämnade egentligen aldrig den historiserande arkitekturen, därtill var hans kärlek till arkitekturhistorien och hans respekt för den arkitektur i Isak Gustaf Clasons anda han mött i sin ungdom alltför stark. ■

Staffan Nilsson

Dramatiska teatern vid Nybroplan i Stockholm. Fredrik Lilljekvists mest kända verk och en av Stockholms mest monumentala byggnader.

Nytt liv för KB

Den nyss avslutade om- och tillbyggnaden av Kungl. biblioteket är ett av de största projekt som Statens fastighetsverk haft ansvaret för under senare år. Det föregicks av omfattande utredningar och diskussioner. Bland de alternativa förslag som diskuterades under 1970- och 80-talen återfanns tanken att överge Gustaf Dahls biblioteksbyggnad och flytta hela verksamheten ut till Frescati, liksom idén att uppföra en större nybyggnad i parken i anslutning till den gamla huvudbyggnaden. Båda förslagen möttes emellertid av en omfattande kritik och bygnadsfrågan

Efter sex års ombyggnadsverksamhet nyinvigdes Kungliga biblioteket den 2 juni i år. Nyskapade publika utrymmen möter besökaren i Sveriges nationalbibliotek, där många av de nya tilläggen har bidragit till att berika den ursprungliga 1800-talsbyggnaden.

kom i mitten av 1980-talet att utredas på nytt.

Den anrika institutionsbyggnaden i Humlegården skulle genom det nya förslaget som presenterades av Byggnadsstyrelsen 1986 förbli en solitär i parken och dess kulturhistoriskt mest värdefulla interiörer skulle bevaras för framtiden. Genom att inrymma bokmagasinen i två väldiga bergtrum under jord och förlägga publika utrymmen och kontorslokaler till den gamla biblioteksbyggnaden samt till ett befintligt underjordiskt bokmagasin, det så kallade annexet, vann man stora ut-

rymten i huvudbyggnaden som nu på ett bättre sätt skulle kunna göras tillgänglig för allmänheten.

Att den för 1870-talet karakteristiska putsfasaden liksom entréhallen och stora läsesalen skulle förbli oförändrade var på många sätt en förutsättning för att en ombyggnad skulle kunna göras – som statligt byggnadsminne var dessa delar av byggnaden skyddade från all förändring.

Växande samlingar

Kungliga bibliotekets byggnadshistoria präglas av en ständig trångboddhet. Från tiden i Stockholms slott till det att institutionen flyttade in i den egna byggnaden i Humlegården var det största problemet att hysa den ständigt växande samlingen. Redan 1873, innan den nya biblioteksbyggnaden stod klar i Humlegården, hade dåvarande bibliotekschefen G. E. Klemming gjort den fasansfulla upptäckten att man inte skulle få tillräckligt med accessionsutrymme i det nya huset. Boksamlingen hade snart växt ikapp byggnaden och vid inflyttningen var det nya huset i stort sett fullt. Tillväxttakten har sedan dess bara ökat och samlingarna kräver allt större plats. Redan 1926–27 förlängdes byggnaden med flyglar på båda sidor, flera våningar entresolerades efter hand och under 1960-talet fick biblioteket en tillbyggnad under mark, det så kallade annexet, som innehöll nya magasinutrymmen.

I KB:s samlingar finns idag drygt tre miljoner böcker och tidskrifter. Bokbeståndet ökar med ca 118 000 enheter per år. De svenska samlingarna växer varje år med drygt 1 200 hyllmeter och KB:s samling av småtryck omfattar för närvarande ca 10 000 hyllmeter. Genom de underjordiska bokmagasinen var avsikten att KB:s framtida tillväxtutrymme skulle kunna garanteras och samlingarnas säkerhet och vård tryggas i de specialbyggda och klimatanpassade magasinerna.

Projekteringen kunde påbörjas 1987 av ett för KB:s ombyggnad särskilt bildat konsortium, Kåbe arkitekter HB, bestående av Jan Henriksson arkitektkontor och BSK arkitekter AB.

*En bågformig glasilanternin
förbinder huvudbyggnaden
med det ombyggda annexet.*

Bokmagasin i berget

Regeringen fattade 1991 formellt beslut om ombyggnaden av KB och 1992 kunde det gigantiska arbetet med att spränga för de två underjordiska bergrummen inledas.

Bokmagasinen, som är i fem våningar och vardera omfattar 9 000 kvm, byggdes med prefabricerade betongelement inuti de 150 meter långa och 18 meter breda bergrummen.

Det första av de underjordiska bokmagasinen stod klart 1994 och det andra sommaren 1995. Den stora flytten av samlingarna kunde påbörjas och genomfördes i etapper. Den största flytten omfattade över 42 000 hyllmeter och pågick samtidigt som det andra bokmagasinet var under uppförande. Annexet tömdes först så att ombyggnaden kunde påbörjas där, och därefter tömdes huvudbyggnadens magasinsvåningar. Inklusivt alla ut- och omflyttningar under ombyggnadstiden har ca sju hyllmil av KB:s samlingar varit i rörelse – omfattande operationer som krävt grundlig planering och stor försiktighet.

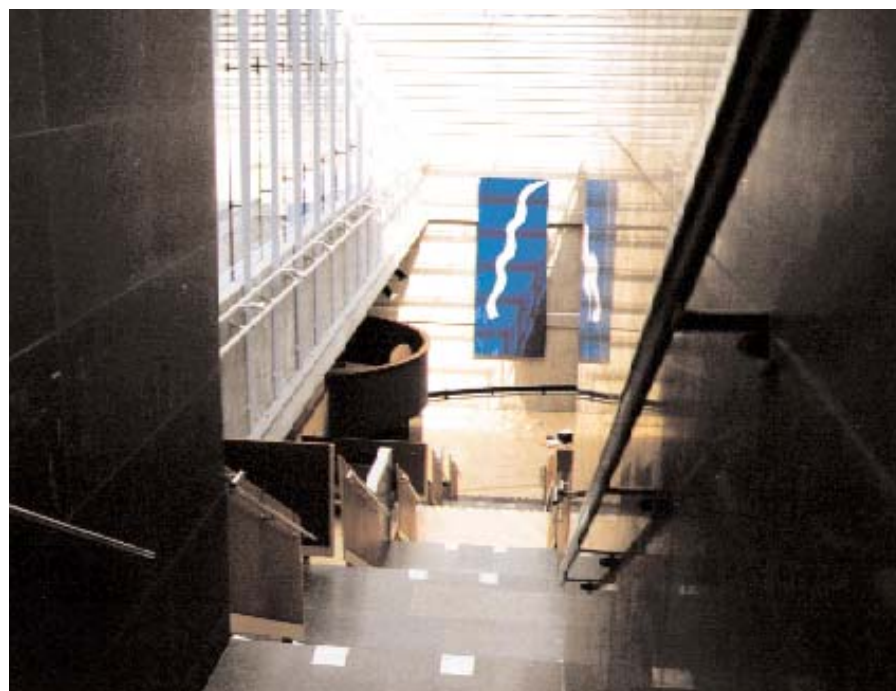
Renovering och ombyggnad av huvudbyggnaden

Ombyggnaden av det gamla bibliotekshuset och det underjordiska annexet påbörjades våren 1995, så snart de gamla magasinerna hade tömts på sitt innehåll. Med undantag för den stora

läsesalen och entréhallen berördes i princip hela huset av ombyggnaden och genom denna har allmänheten nu fått tillgång till ansenligt större utrymmen i huvudbyggnaden. Entréplanet, källarplanet och delar av första våningen är som tidigare tillgängliga för besökarna. Dessutom har två före detta magasinplan i västra flygeln kommit att öppnas för allmänheten med katalogrum och rum för referenslitteratur – förutom de tre våningsplanen i det underjordiska annexet som nu inrymmer en publik hörsal, utställningssalar och en läsesal för mikrofilm.

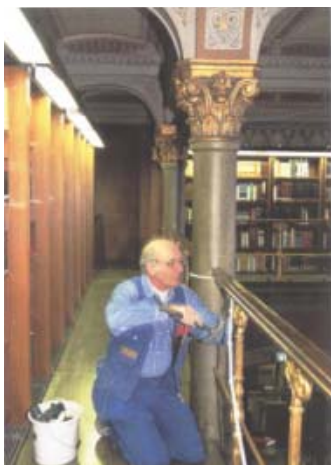
En stor utmaning låg i uppgiften att bygga om den gamla biblioteksbyggnaden och varsamt renovera vissa av interiörerna, samtidigt som delar av huset skulle förvandlas till kontorsutrymme och läsesalar samt förses med moderna installationer. Riksantikvarieämbetet ställde höga krav på renoveringen av de två monumentalrummen – entréhallen och stora läsesalen – och där fick inga förändringar göras.

I entréhallen har senare tiders provisoriska tillägg och misspyrdande färgsättning avlägsnats och väggarnas stuccomarmor renoverats. I stora läsesalen – KB:s stora paradrum – har interiören rengjorts och konservatorer har gjort en översyn av det dekorativa måleriet. Gjutjärnskolonnernas förgyllda kapital har bättrats och den typiska 1870-talsdekoren, utformad av F. G. A. Dahl själv, med sin meanderbård i grekisk

Den nya speciälläsesalen är inrymd i ett kryssvälvtt rum på första våningen.

Den stora läsesalen, KB:s paradrum, har lämnats orörd. Endast smärre konservator-arbeten har utförts.

stil, har försiktigt tvättats så att den har återfått sin ursprungliga skärpa och färgrikedom. I övrigt ser läsesalen i stort sett ut som den gjorde före ombyggnaden, endast belysningen har ändrats något och datoruttag har installerats.

Biblioteksbyggnadens gjutjärnskonstruktion har ansetts vara av stort byggnadshistoriskt intresse och har bevarats – med undantag för det gamla hyllsystemet. KB hade när det stod klart i slutet av 1877 en för sin tid modern och tekniskt avancerad utformning. Arkitekten Gustaf Dahl hade studerat tidens nya gjutjärnskonstruktioner i Europa och applicerade lärdomarna från

studierna i Paris och London vid utarbetandet av sitt förslag.

Den före detta KB-medarbetaren Ulla Ehrensvärd, som ingående behandlat Kungl. bibliotekets byggnadshistoria, har visat på hur Dahl från Bibliothèque Ste Geneviève och Bibliothèque Nationale i Paris hämtade huvuddragen i planlösningen och även gjutjärnskonstruktionen. Dahl utvecklade oberoende av andra förebilder ute i Europa det sinnrika magasinssystemet, som samtidigt fungerade som en bärande stomme i byggnaden. Magasinsvåningarna bestod av trevåningshöga bokhyllor som vilade på en gjutjärnskonstruktion. Hyllorna bar mellan sig två golv av gjutjärn och själva bokhyllorna bestod av järnstativ fästade vid gjutjärnsstommen. Hyllplanen vilade i sin tur på järnreglar, som var möjliga att flytta mellan stativen. Det unika hyllsystemet till trots har man för att kunna förvandla de tre

kontorsvåningar i ombyggnaden varit tvungen att gjuta ett modernt betongvalv som ersatte de två gamla bjälklagen. En mindre del av det gamla hyllsystemet har emellertid sparats och återanvänts i informationshallen, och de gamla gjutjärnspelarna har bevarats synliga i de nya kontorsvåningarna.

I direkt anslutning till stora läsesalen i entréplanet ligger den nya tidskriftsläsesalen och forskarläsesalen, som har fått ny inredning och förbättrad belysning. I ett vackert kryssvälvtt rum en trappa upp i byggnaden har den nya speciälläsesalen sin plats. Den är avsedd för läsning av specialsamlingarna, som innehåller handskrifter, kart- och

bildmaterial, mikrofilm, skrymmande planschverk och så vidare. Kryssvalven, som målats vita, har frilagts i samband med att det gamla undertaket avlägsnats.

I ett intilliggande rum, det som en gång utgjorde bibliotekets visningshall, har ursprungligt dekorativt måleri blottats i samband med ombyggnaden.

Modern arkitektur i annexet

Annexet, som nu gjorts tillgängligt för allmänheten, har fått en ny förbindelse med huvudbyggnaden och passagen övertäcks av en glasad, bågformad lanternin som djärvt bryter mot den gamla institutionsbyggnadens formspråk. Denna underjordiska del präglas av en modernistisk arkitektur som väl infogar sig i helheten och mötet med Dahls biblioteksbyggnad.

När man nu träder in i KB ligger den nya entrén till annexet rakt innanför entréhallen. I skärningspunkten mellan huvudbyggnadens öst-västliga axel och entréaxeln mot annexet återfinns den nya informationshallen som domineras av två väldiga glasmålningar av Harald Lyth. Lånedisken återfinns strax intill informationshallen en bit längre västerut, i direkt anslutning till katalogrummet.

Den stora glasanterninen släpper ned dagsljus i den nya utställningshall som bildats på det mellersta underjordiska våningsplanet och som har en utpräglad modernistisk hållning med material i betong, stål och glas. Material som koppar och läder tillför en varmare accent i den annars sobra hallen med grå kalkstenstrappa och golv i blond björkparkett. Detta nya utrymme är tänkt att kunna användas för tillfälliga utställningar och även fungera som foajé till den nya hörsalen, vars cirkelrunda form och svävande läsbalkong på ett slagkraftigt sätt bryter hallens monumentalitet och högtidlighet.

Konstnären Nils G. Stenqvist har i en stengodsvägg för hörsalens mantel och i en fem meter lång gobeläng, som hänger i fonden av den långa trappan från huvudbyggnaden, anslutit till dessa böljande former med en vägkomposition i blått och vitt. I anslutning till utställningshallen ligger också en ny läsesal för mikrofilm och under hörsalen återfinns ett utställningsrum,

'kryptan', för den så kallade Djävulsbibeln – en av KB:s mest värdefulla handskrifter.

I hörsalen är det tänkt att föreläsningar, symposier och annan utåtriktad verksamhet skall äga rum. Den välutrustade hörsalen rymmer ca 120 personer och har en modern audiovisuell utrustning och optimala ljudförhållanden – detta trots salens runda form. Här har betongväggarnas 'veckning' bidragit till att förbättra akustiken betydligt, samtidigt som en stark visuell effekt har uppnåtts. Som helhet har hörsalen blivit ett av KB:s mest spännande nytillskott och kanske dess djärvaste rumsskapelse.

KB utifrån

Bibliotekets skyddade exteriör har inte förändrats nämnvärt genom ombyggnaden, men fasaden har tvättats och fått en ny avfärgning i avsikt att försöka återställa den ursprungliga fasadfärgen. Det har varit svårt att finna rester av gammal puts och äldre färgfragment under den nuvarande putsen, som härör från en tidigare fasadrenovering. KB:s nya fasadfärg är nu något ljusare än den mättade lejongula kulör som man haft anledning att tro att byggnaden hade då den stod klar 1878.

De stora fönstren har renoverats och invändigt har en ny solavskärmning installerats. I övrigt har en ny handikappentré anordnats strax intill huvudingången.

Den största förändringen har ägt rum på nordsidan mot parken där den bågformade glanslanterninen över passagen mellan huvudbyggnaden med annexet exponerar sin smäckra glas- och stålkonstruktion trettio meter ut i parken. Här kommer under hösten en terrassering att färdigställas, gestaltad av konstnären Einar Höste, med syfte att bättre integrera byggnaden med den omgivande parken. Höste har skapat en stram, arkitektonisk komposition, ett rutnät i grå granit med plats för gräs och växter, där roströda järnrör likt koordinater kommer att markera vissa skärningspunkter.

Statens konstråd har ansvarat för de konstnärliga arbetena som samfinansierats med Statens fastighetsverk. Framför huvudentrén ordnas en solfjädersformad plats, avgränsad av en låg stenmur, med urnor och klot i brons –

ett verk signerat skulptören Sivert Lindblom. Denna arkitektoniskt medvetna scenografi med manieristiskt anslag för tankarna till Blasieholmstorg, en offentlig plats som också har utformats av Lindblom. Avsikten är att skapa en mötesplats som sträcker sig ut mot grönskan i parken och samtidigt

fångar in besökare till KB.

Säkerligen kommer också många fler att hitta till vårt nationalbibliotek nu efter ombyggnaden och där möta en mer öppen verksamhet i rymliga, vackra lokaler. Ett nytt kapitel i Kungl. bibliotekets historia har precis börjat skrivas. ■

Rebecka Millhagen

*Nils G. Stenqvists
böljande vägg
i stengods
täcker hörsalens
yttre mantel i
annexet.*

*Nordsidans
lanternin med
Einar Höstes
strama rutnät i
grå granit.*

ROMA

Gotlands hjärtpunkt

Med ryggen mot klosterruinen ser man ut över den bördiga myrmark där hedniska gutar en gång möttes för att dryfta sina gemensamma angelägenheter och blidka makterna med rituella blot.

Roma kungsgård byggdes på 1730-talet och är unik för Gotland, där det inte finns någon tradition för symmetriskt anlagda sätesgårdar.

*Mitt på Gotland
ligger Roma, öns centrala
plats, där gutarna sedan
urminnes tider samlades till
rättskipning och kult.
«De offrade då sina söner
och döttrar och sin boskap
och bedrev blot med
mat och dryck. Detta gjorde
de enligt sin vantro»,
berättas det i Gutasagan.*

På Gotland är de kulturhistoriska lagren från forntid till nutid sällsamt förenade – inte minst vid Roma kungsgård. På platsen för alltinget, de hedniska gutarnas juridiska och sociala mötesplats, uppfördes ett cistercienserkloster på 1100-talet. Roma kungsgård byggdes på 1730-talet av sten från det gamla klostret och kyrkan blev foderlada. Idag spelar man teater sommartid i ruinerne av klosterkyrkan. Sedan 1993 förvaltas Roma kungsgård av Statens fastighetsverk. Att finna nya funktioner för gamla byggnader är inte lätt, men vid

för kreativt samarbete som väckt ett lokalt intresse för platsens historia och dess möjligheter.

Där pågår nu en livlig verksamhet som dels riktar sig till tillfälliga besökare, dels nyttjar gården som ett kulturcentrum för bygden året runt.

Gutland och Gutnaltinget

Gotland har i äldsta tider utgjort ett självstyrande samhälle med en historia och social struktur som skiljer sig från fastlandets. Fornlämningarna är talrika

Roma kungsgård har man funnit en form

Arkeologerna har grävt fram resterna av klostrets murar, som sedan åter täckts med jord för att bevaras. Låga murar av sten och cement markerar den ursprungliga anläggningens läge.

och de gotländska bosättningarna vittnar om enstaka gårdar på relativt stort avstånd från varandra. Gotland har inte haft någon bybildning förrän i sen tid. Gårdarna byggdes som borgar omgärdade av höga murar eller stängsel. Rövarband som härjade till sjöss och på land känner man till, men gutarnas egen krönika, *Gutasagan* från år 1220, nämner också många kungar som strider om inflytande över ön.

Socialt och juridiskt var Gotland under vikingatid och äldre medeltid organiserat i tjugo *ting*, som delades i sex *sättingar*. Högsta styrande organ var alltinget, *Gutnalttinget*, som leddes av tjugo tingsdomare. De i sin tur styrdes av landsdomare, efter kristnandet också av tredingsprostarna. Alltinget ägde rum i Roma, som på det gutniska språket är en bestämd form av ordet

‘rum’. Alltinget hade också den religiösa makten och där utförde de hedniska gutarna rituella blot.

«De offrade då sina söner och döttrar och sin boskap och bedrev blot med mat och dryck. Detta gjorde de enligt sin vantro», står det i *Gutasagan*. En sådan viktig plats måste även ha fyllt många sociala funktioner.

Gutarnas kristnande

Krönikan beskriver hur landet kristnades, inte utan motstånd. Botair av Akebäck hette mannen som byggde den första kyrkan. Den lät landet (alltinget) bränna. Då byggde han en ny i Vi, där det var blot. Han var en mäktig man och hade gift sig med dottern till en av de allra mäktigaste, Likkair den vise. Vill ni bränna den, så får ni bränna mig tillsammans med kyrkan, sa

Botair och Likkair hjälpte sin måg och kyrkan fick stå obränd. När gutarna sett de kristna människors seder lät de omvända sig av fri vilja. Sedan sände de bud till biskopen i Linköping och ville att han skulle komma till ön för att där fara runt med tolv av sina män och viga landets kyrkor, säger krönikan, som anses ha visst verklighetsunderlag.

Sancta Maria de Gutnalia

Den dominerande uppfattningen är att alltinget inviterade cisterciensermunkarna till Gotland, för att bygga ett kloster på platsen för alltinget. Cistercienserorden hade uppstått i Frankrike i slutet av 1000-talet som en protest mot en förflockning av den sanna läran och det religiösa livets tilltagande lyx. Från dess första kloster Clairvaux, där

abboten Bernhard residerade, utgick munkar för att grunda kloster i Frankrike och andra länder. De första klostren i Sverige, Alvastra och Nydala, grundades 1143. Alvastra fick flera dotterkloster, medan Nydala endast fick ett, Roma kloster, som grundades 1164.

I *Charta caritatis*, cisterciensernas regelbok, finner man detaljerade föreskrifter om arkitekturen och klosterlivet. Lokaliseringen av Roma kloster avviker från cisterciensernas bestämmelser som säger att klostren skulle anläggas på avlägsna platser där munkarna kunde bryta ny mark för odling. Roma kloster uppfördes någorlunda efter den plan som cistercienserna använde och som präglades av enkelhet, renhet och funktion. Vattnet var viktigt för klostrets lokalisering. Man dämde upp vatten till fiskdammar och grävde brunnar för klostergården och bevattning av trädgårdarna. Genom klostret leddes vatten till rum för matlagning och tvätt.

Kyrkan uppfördes alltid som första byggnad då munkarna anlände till en ny plats. Det är också den enda klosterbyggnad som bevarats i Roma, om än bara som ruin. Dessutom finns ett par stenhus bevarade som delvis har murar från medeltid och som byggts utanför den slutna anläggningen. Klosterbyggnaderna grupperade sig kring en sluten rektangulär gård, med kyrkan på den norra sidan och konventsbyggnaderna på den södra. Den inre gården omramades på alla fyra sidor av korsgången, *claustrum* och mitt på gården fanns en brunn.

Ordenskyrkorna var vigda åt den heliga jungfrun och Roma klosterkyrkas fullständiga namn är Sancta Maria de Gutnalia. Namnet Roma kloster förekommer först på 1300-talet.

Kyrkan är byggd av stora väl huggna stenar och är monumental även som ruin. Intill ett treskeppigt långhus ligger i öster ett tvärskepp och ett kor. I vardera tvärskeppsarmen fanns två kapell, de på norra sidan är bevarade. Längs korets innermurar löper en stenbänk som markerar den äldre golvnivån i koret, som låg högre än den övriga kyrkans. Där finns ännu vigvattenskarer, *piscina*, i muren. I södra tvärskeppsarmen låg ingången till sakristian och nattrappan som ledde till munkarnas sovsal, *dormitorium*. Intill sakristian låg ett litet rum som antas vara *armarium*, där man förvarade klostrets stora boksamling. I norra tvärskeppsarmens norra mur leder *porta mortuorum*, de dödas port, till den norr om kyrkan belägna kyrkogården. Det är en väl bevarad enkel, rundbågig port som förekommer på flera andra cistercienserkyrkor i Sverige.

Kyrkans utsträckta långhus var avdelat med en trävägg, som skilde munkarnas del från lekbrödernas. I norra sidoskeppets västfasad finns en väl bevarad port, bara kolonnskäften som burit upp kapitälerna saknas. Portalen har varit förebild för kyrkoportaler runt om på Gotland och visar hur cisterciensermunkarna påverkat den kyrkliga stenarkitekturen på ön. Av konventsbyggnaderna finns inget bevarat ovan jord. Söder om sakristian

fanns kapitalsalen, klostrets viktigaste rum, där munkarna samlades dagligen för att lyssna på kapitel ur ordensreglerna. I södra längan låg värmestuga, kök och matsal. I västra längan fanns arbetsrum, kapitalsal och matsal för lekbröderna.

Kyrkan har varit högre än de murar som vi ser idag men man vet inte hur mycket som tagits ned. Fönstren är bara delvis ursprungliga och vissa hör uppenbart till den tid då kyrkan fungerade som foderlada för kungsgården.

Ora et labora!

Det asketiska och stränga klosterlivet var inrutat i bön, liturgisk sång och processioner från klockan två på natten till klockan sju på kvällen. Mässor hölls för helgon och avlidna, donatorer och välgörare. Mariamässor lästes dagligen. Det liturgiska programmet var så omfattande att de prästvigda munkarna delade upp förrättningarna mellan sig, vilket förklarar behovet av flera olika altaren. Förutom högaltaret fanns Mariaaltaret, själaaltaret, apostlarnas altare och ytterligare andra. De prästvigda munkarna tillbringade sin tid inom klostrets murar, som de bara undantagsvis lämnade för något uppdrag. Tiden för vila var kort och måltiderna knapp tilltagna.

Lekbröderna däremot vistades utanför klostret och hade kontakter med det profana samhället. Det var lekbröderna som skötte allt grovarbete med byggnation och trädgårdsanläggningar, bedrev skogs- och åkerbruk, skötte boskap och for på handelsfärder. Inom

1700-talet var nyttans tid, då en klosterkyrka från den mörka medeltiden utan betänkligheter kunde omvandlas till foderlada. Odaterad teckning av A. T. Gellerstedt från 1800-talets mitt.

klostret fanns verkstäder av olika slag. Cistercienserna var självförsörjande och levde av vad jorden gav. De var kända som kunniga trädgårdsmästare. Klosterträdgården låg utanför den slutna anläggningen och inslöts av plank eller murar. I symmetriskt indelade kvarter odlades fruktträd, köksväxter, läkeörter, humle och andra nyttiga växter. Munkarna var vegetarianer men åt fisk. Intill klostret anlades fem stensatta fiskdammar av vilka ett par finns kvar som torrlagda gropar. För lekbröderna fanns särskilda regler och de tilläts mer vila och bättre mat, för att klara av sitt hårda arbete. De fick också bära skägg och kallades därför ibland 'fratres barbati'.

Gotlänningarna hade sedan länge handelsutbyte med länderna på andra sidan Östersjön. Cisterciensermunkarna i Roma utnyttjade dessa kontakter och fick genom köp och donationer egendomar på Öland och i Estland, som då var danskt. I Estland finns flertalet av bevarade dokument om Roma kloster. Cistercienserna beviljades skattefrihet av kungen, ett privilegium som upphörde 1498, då abboten av Roma undertecknade ett konvent om betal-

ning av skatt till Reval mot rätten att få uppföra kornhus, stenhus och källare i staden. Därifrån skeppades säd och fisk till Gotland, vilket kunde behövas då åkern gav magra skördar och missväxt inträffade emellanåt.

Roma kloster blir kungsgård

Efter den danska reformationen, omkring 1531, förklarades klosterregendomarna som säte för konungens länsherre då denne inte befann sig på Visborgs slott inne i Visby. Klosterbyggnaderna som inte längre fyllde någon funktion fick förfalla. Efter freden vid Brömsebro 1645 blev Roma kloster kronogods under den svenske kungen, vilket i praktiken inte innebar några förändringar för kungsgårdens ställning. Mot slutet av seklet arrenderade kronan ut kungsgården.

Ett syneprotokoll redovisar tillståndet år 1710. De gamla klosterbyggnaderna har fått nya funktioner som kornhus och foderhus. Andra hus är inredda som ladugård, stall eller fölhus. Kyrkan är avdelad till sädeskammare och visthusbod med logar ovanpå. I en större trädgård fanns gamla äppelträd,

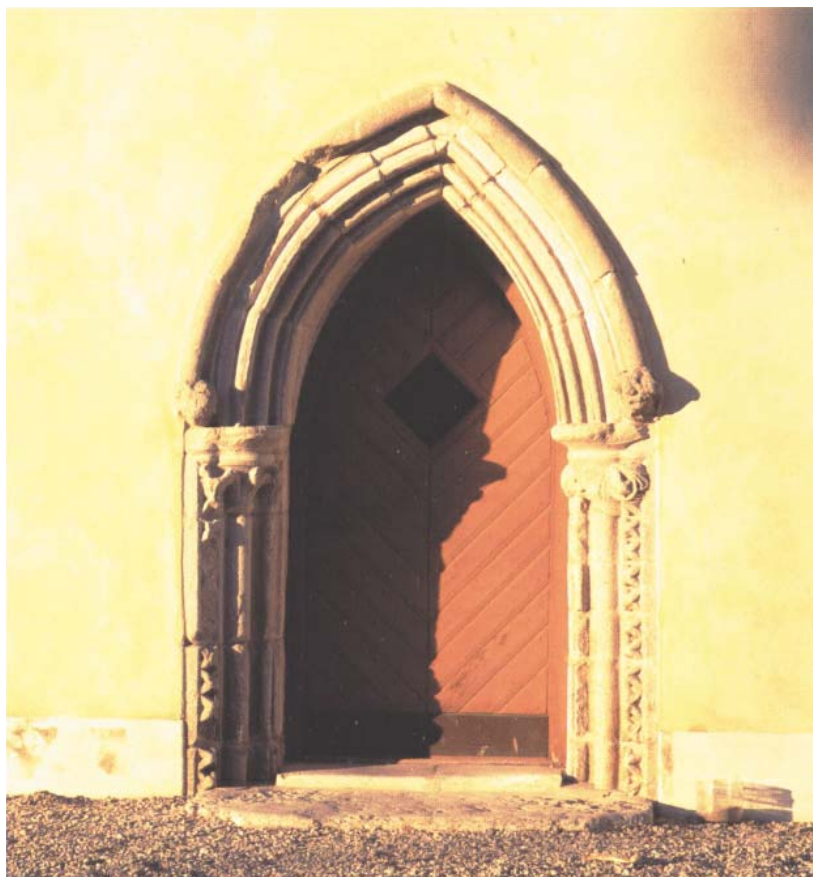

Landshövding Grönhagens solur på sitt postament från klostret. Tidigare hade det sin plats framför kungsgården, men står nu i klosterträdgården.

körbärsträd och blommor och i en mindre trädgård gamla körbärsträd. En separat humlegård har omkring 700 humlestöror. Portar och plank kring trädgårdarna har delvis förfallit och det noteras vilket ting som försummat sin del av underhållet. För vart hus ankom det ett ting att hålla det 'i macht', medan kyrkan skulle underhållas av 'halva landet', det vill säga halva alltinget. På samma vis var skötseln av åkrar, ängar och hagar uppdelade liksom vägarna och två ännu fungerande fiskdammar. Det är oklart när pålagan om tingens skyldigheter att 'vid macht hålla' kungsgårdens hus och mark tillkom, men förmodligen var det i samband med reformationen.

Romas nya kungsgård

År 1717 återgick kungsgården till landshövdingen som en extra löneförmån. Gustav von Psilander lät bygga en enkel rödmålad mangård i skiftesverk med separat bostad för tjänstefolket, men var sällan där. När landshövdingen Johan Didrik Grönhagen tillträdde 1728 ansåg han bostaden vara alltför bristfällig för sina behov och lät riva den. Under böndernas starka protester uppfördes på 1730-talet den ännu bevarade kungsgården i putsad kalksten. Byggnadsmaterial hämtades från klosteranläggningens murar och hus. Vackert utarbetade portaler från medeltiden är klumpigt infogade i de putsade murarna. Anläggningen har utformats efter modell från fastlandets sätesgårdar och avviker helt från byggnadstra-

Ett par av de gamla portalerna från klostret har fogats in i 1700-talets kungsgårdsflyglar.

ditionen på ön. Huvudbyggnaden försågs med säteritak och husen fick en grå kulör. I bottenvåningen fanns utvändiga fönsterluckor och framför porten placerades ett medeltida bislag, en förstukvist med bänkar, som nu är borta. Det nuvarande mansardtaket tillkom i samband med en renovering 1798. Husen fick då en gul färg, men har senare målats i den nuvarande vita kalkfärgen.

Under den här epoken fanns ingen pietet gentemot klostret eller intresse för 'den mörka medeltiden'. Däremot fanns ett strikt nyttotänkande, som återspeglar sig i flera syneprotokoll. År 1743 hade man nyligen huggit upp fönstret på kyrkans östgavel för inkörsel av hö och halm. Kyrkogården grävdes upp för den iskällare som byggdes och jorden med de ben man fann användes som vägutffyllnad.

Grönhagen var på många vis mån om sitt minne, bland annat med donationer till Roma sockenkyrka och en minnessten över sin egen person på Stora Karlsö. På kungsgården ville han också lämna spår: «Till en liten ihågkommelse av mig har jag för egna medel låtit komma 24 äckta Lindar ifrån Stockholm hwilka här på landet intet finnas, alle them satt kring gården. Samt mitt uti en wacker fyrkant ... på gården ... en sten af Burgswiks sten med en glob uppå och en fahna jemte twänne fahnar af koppar på bägge flyglarne». Men det är för vandaliseringen av klostret och hänsynslösheten emot allmogen Grönhagen har blivit ihågkommen in till vår tid.

Under andra världskriget anlades ett militärflygfält vid Roma. Då togs kungsgårdens byggnader i anspråk som expeditioner, mässar och förläggningar. Gården skulle sedan stanna kvar under fortifikationsförvaltningen ända fram till 1992 och användes som förråd för försvaret.

I byggnaderna staplades lådor med filter, medicin och annan utrustning. Man kan säga att det ända in till 1990-talet funnits en obruten tradition att se praktiskt på Roma kloster efter principen att återanvända och ta tillvara utan större pietet för den helgade marken. Betongmurar fogades till medeltida kalkstensmurar och en ålderdomlig takstol som var i vägen för truckarna i medicinförrådet togs ner.

Det var länge sedan man smidde spik och lagade redskap i smedjan vid Roma, med nu har yrkessmeden Niko Caspers åter tagit den i bruk.

Vad händer nu?

När man nu planerar för Roma klostrets nya funktioner har man en större respekt än någon tidigare förvaltare visat klostret de senaste fyrahundra åren. Per Nelander är ansvarig förvaltare vid Statens fastighetsverk. Han betonar vikten av att inte ha för bråttom. Det finns många avvägningar att göra mellan kravet att belysa och berätta historien om platsen och att åstadkomma en mötesplats för människor i vår

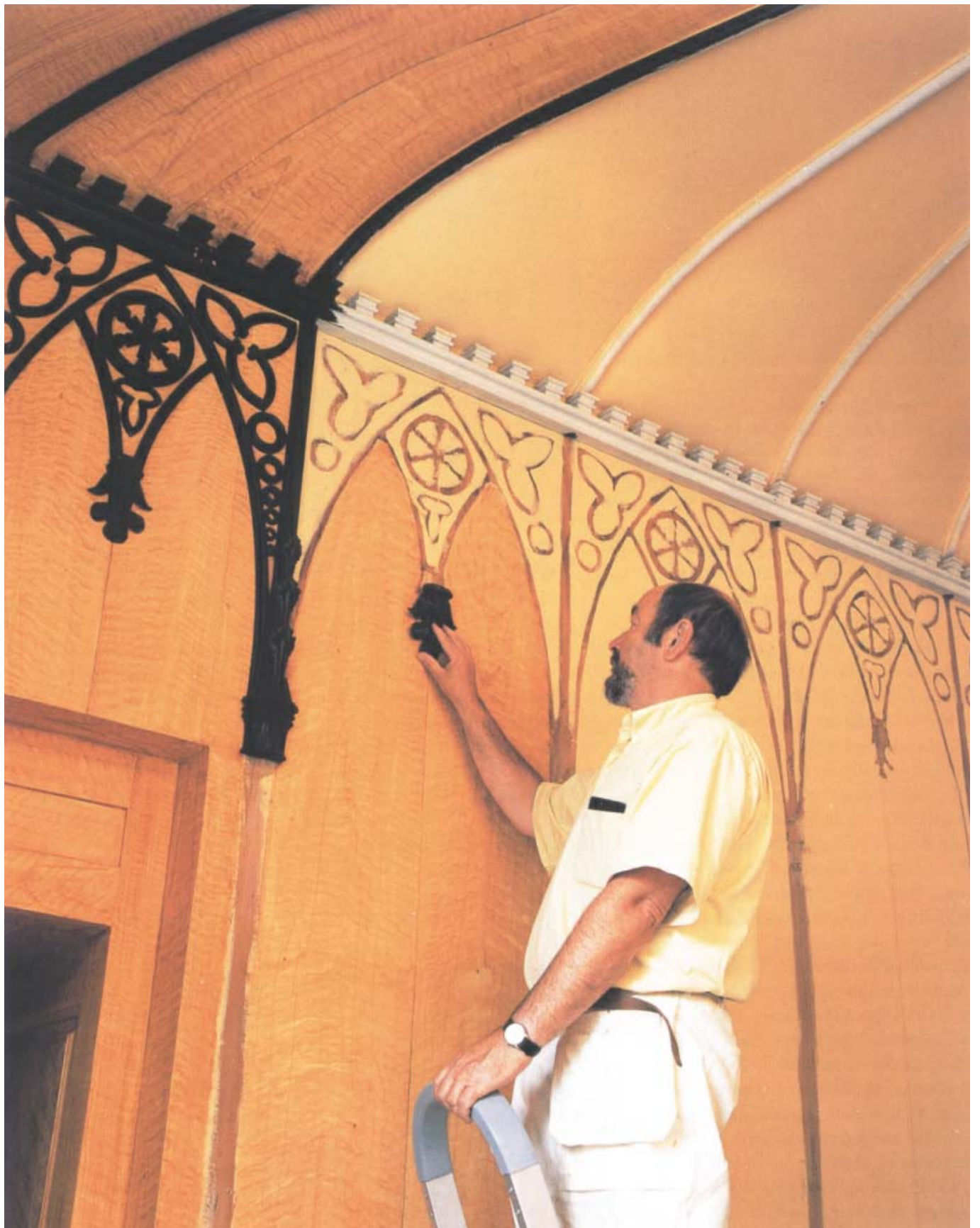

Romateaterns uppsättning av Shakespeare i kyrkoruinen har blivit sommartradition. Per Svensson spelade narrens roll i «Som ni vill ha det».

tid. Intresseföreningen för Roma kungsgård har tillkommit på initiativ av länsstyrelsen på Gotland och samlar en rad representanter från länsstyrelsen, Fornsalen, Turistföreningen, Roma hembygdsförening med flera.

Vid Roma kungsgård finns Thomas Boström som projektledare och inspiratör med många engagerade medarbetare. Smeden Niko Caspers har tagit hand om den gamla smedjan. I flygelbyggnaderna finns örtabod, butik med gotländska varor och en mat- och kafeservering. I huvudbyggnaden finns en informativ utställning om cisterciensernas tid vid Roma. Ljumma sommarkvällar är den väl tilltagna parkeringsplatsen fylld till sista rutan av besökare till teaterföreställningarna i kyrkoruinen. Teaterensemblen har nu samlat ett stort antal annars spridda medarbetare till Roma i tillräckligt många år för att man ska kunna tala om en Shakespeare-tradition. Ärkebiskopen besökte Roma kloster för två år sedan för att åter helga marken med vatten från en av de gamla klosterkällorna. Sista helgen i augusti äger en annan tradition rum, då man går en pilgrimsvandring genom bygden med Roma kloster som mål. Till sommaren 1998 planeras ett byggnadsvårdsläger. Inget år blir det andra helt likt. ■

Catrine Arvidsson

Götiska rummet

«Allt är här i Götisk stil – väggarna så målade, att de föreställa små Chor, såsom på sidorna i en domkyrcka, trumeaun infattad i samma stil, prydnaderna på ett litet nattduksbord i form av små torn och Götiska byggnader, till och med det mörka broderiet på soffans dynor likaså.»

Så beskrev prosten Christian Stenhammar i ett brev det götiska rummet i samband med ett besök i kronprinsens våning på Stockholms slott 1834. Det lilla kabinettsrummet gjorde stort intryck på gästerna genom sin särpräglade utformning och ålderdomlighet. Besökaren befann sig plötsligt under ett gotiskt ribbvalv, omgiven av en spetsbågig arkad och ett helt möblemang i nygotisk stil. Till och med kakelugnen, ljusstakarna och väggarnas lampetter hade gotiska detaljer. Den plyschklädda soffan och de många stolarna gav rummet en ombonad karaktär och genom det blyinfattade fönsterglaset föll ett färgat ljus in i rummet.

Götiska rummet är beläget i den entresolerade våningen två trappor upp i slottets östra långa och ingick i den våning som under Karl Johans tid disponerades av kronprinsen. Rummet stod enligt uppgift klart på Karl-dagen den 28 januari 1828, men mer precisa uppgifter om rummets tillblivelse saknas. Några arkitekturritningar till Götiska rummet har heller inte återfunnits och i hovstatsräkenskaperna finns inga uppgifter om vare sig själva inredningsarbetet eller möblemanget.

Sjuttio år efter rumsinredningens tillkomst förvandlades Oscar I:s götiska rum till badrum åt den blivande Gustav V, och inredningen skingrades efter hand. 1910 fick de björkådrade väggfälten med spetsbågar och gotiserande dekor i svart en färgsättning i ljusgrönt och vitt. Tiden hade föga förståelse för rummets egenart och Götiska rummet föll delvis i glömska, till dess att konsthistoriker som Georg Svensson och senare Stig Fogelmarck uppmärksammade dess existens och betonade värdet av en rekonstruktion.

Som 1800-talets första egentliga historiserande stil har den tidiga nygotik som Götiska rummet representerar först under 1900-talet rönt en större uppskattning. Strawberry Hill, Ab-

Arbetet pågår nu med att återge Götiska rummet på Stockholms slott dess ursprungliga utseende. Denna nygotiska, eller götiska, rumsinteriör tillkom på initiativ av kronprins Oscar (I) i slutet av 1820-talet och är det tidigaste exemplet i Sverige på en inredning helt i nygotisk stil.

botsford och Hohenschwangau är namn på nygotiska byggnader som under de senaste decennierna väckt ett allt större intresse både hos arkitekturhistoriker och en större allmänhet. Längre var det få som såg det kulturhistoriskt märkliga i dessa originella medeltidsromantiska miljöer, som ofta framställts som mer kuriösa än arkitekturhistoriskt intressanta. Detta trots att ledande arkitekter i Europa som K. F. Schinkel i Tyskland ägnade sig åt medeltidssvärmeri, bland annat i det nygotiska sommarslottet Stoltzenfels vid Rhen.

I räkenskaper och andra arkivhandlingar har det ännu inte varit möjligt att få kunskap om vem som var initiativtagare och arkitekt till Götiska rummet. Men enligt en skulptör verksam på Stockholms slott vid 1800-talets mitt var det förmodligen kronprins Oscar själv som utförde ritningarna till rummets inredning. Kronprinsen gav

Den götiska kakelugnen muras åter upp i Götiska rummet på Stockholms slott.

sedan slottssnickaren Heinrich Dumrath i uppdrag att utföra det götiska möblemanget. Redan under sin tid i Uppsala i slutet av 1810-talet hade Oscar deltagit i sammankomster 'i götisk anda' och visat ett stort intresse för det fornnordiska. Att det var Oscar i egen hög person som tog initiativ till sitt götiska rum har därför ansetts vara fullt troligt. Påståendet har emellertid inte gått att belägga genom uppgifter i ritningar och räkenskaper. Många har frågat om det fanns någon annan idégivare till det götiska rummet inom den kungliga kretsen eller i arkitekternas led? Var hämtades förebilderna?

När Götiska rummet tillkom hade det gotiska modet precis drabbat Sverige och den 'götiska' stilen, som den kom att kallas i Sverige, blev populär i inredningar och möbler. Snart började man att inreda hela rum i götisk stil på svenska slott och herrgårdar. Influenserna kom från ursprungslandet England och även Tyskland, där hela villor och slott uppfördes i nygotik, inspirerade av tidens riddarromaner och romantiska föreställningar om Historien och medeltidens byggnadskonst.

Redan under senare delen av 1700-talet hade det nyvaknade intresset för medeltiden tagit sig uttryck i paviljonger i gotisk stil i de engelska landskapsparkerna. Nygotiken spred sig från England över Europa, och så även till Skandinavien. I Sverige var det den arkitektur- och parkintresserade Gustav III som i Engelska parken på Drottningholm lät uppföra ett gotiskt torn efter L. J. Desprez' ritningar omkring 1790. Ursprungligen fanns planer på att bygga ett helt gotiskt slott i parken, men av detta projekt blev intet.

Gotisk dekor kom att pryda mindre byggnader som klockstaplar och gravmonument i svenska herrgårdsparkar, där stilen lustigt nog ofta lämpade sig väl för att appliceras på nyklassicistiska byggnader. Från att ha varit en stil som hörde hemma i romantiska parklandskap och på kyrkogårdarna kom nygotiken under 1800-talets lopp allt mer att uppfattas som en samtida, modern byggnadsstil som väl lämpade sig för nya material som till exempel gjutjärn. Nygotikens första pittoreska och deko-

rativa fas som inredningsstil, som i Sverige också har kommit att kallas för Oscar 1:e gotik, fick efter hand en mer byggnadsteknisk och ideologisk inriktning. Som byggnadsstil kom nygotiken under 1800-talet att få sitt främsta uttryck i kyrkobyggnader och offentliga monumentalbyggnader.

När Oscar 1 drygt tjugo år efter Götiska rummets tillkomst lät uppföra det lilla lustslottet Oscarshall (1847–52) vid Oslofjorden var det den danske arkitekten J. H. Nebelong som stod för utformningen – säkerligen efter kungens direktiv. De nygotiska formerna hade då förlorat mycket av sin empiremässiga stramhet och interiörerna fick en mer barockartad och storslagen utformning, men det borgromantiska draget var alltjämt detsamma.

Initiativet till den pågående restau-

ringen, som kommer att slutföras under hösten, togs av slottsarkitekt Ove Hidemark. Han medger att Götiska rummet har varit ett projekt som han ända sedan tillträdet som slottsarkitekt 1989 har haft i åtanke. Intresset för 1800-talets nystilar och den av 1900-talet förbisedda nygotiken har han haft länge. En tidig bekantskap med nygotiken som inredningsstil gjorde Ove Hidemark på Skoklosters slott, i det minnesrum över Karl XIV Johan som iordningställdes i ett av tornrummen av greve Magnus Brahe på 1830-talet. Minnesrummet försågs med ett gotiskt möblemang som uppvisar en påtaglig likhet med den bevarade inredningen i Götiska rummet. Brahe var under en tid riksmarskalk och stod Karl XIV Johan mycket nära. Det är uppenbart att förebilderna till det nygotiska mö-

blemanget hämtades direkt från Stockholms slott, säger Ove Hidemark, som i en nyligen utgiven bok har behandlat de exempel på nygotik och annan historicism som finns på Skoklosters slott med europeiska paralleller.

Att det var fullt möjligt att återställa Götiska rummet med en hög grad av exakthet gjorde det givetvis ännu intressantare att få till stånd en restaurering, menar Ove Hidemark. På 1950-talet hade Husgerådskammaren gjort en provmöblering och efter vissa efterforskningar stod det klart att alla prydnadsföremål och möbler fanns bevarade, så när som på takkronan. Restaureringsarbetet kunde påbörjas i slutet av förra året. Huvuddelen av inredningen fanns redan samlad, men svårare var att hitta den gotiska kakelugnen som ingen sett sedan den togs ned 1910 i samband med att det dåvarande badrummet flyttades.

– Inga tillförlitliga uppgifter fanns som kunde upplysa om exakt hur kakelugnen såg ut, berättar Anders Zander, fastighetsingenjör vid Statens fastighetsverk och närmast ansvarig för restaureringsarbetet. Vi hade bara några knappa beskrivningar i räkenskaperna att utgå ifrån, där det bland annat sades att den var «i björk med mörka orneringar». När jag till slut träffade på den nedmonterade kakelugnen förvånades jag över hur pass enkel den var, endast en rund vit kakelugn som hade målats med linoljefärg och björkådrats för att sedan kläs på sin 'gotiska dräkt' i form av spetsbågar och fyrpass i bleckplåt. Kakelugnen liksom hörnskapet avslutades av ett snidat krön i furu med dekor i form av palmetter. Förutom de traditionella gotiska attributen ingick här även Oscars eget 'O' i dekoren.

Kakelugnen utfördes som en pendang till hörnskapet och fick för att efterlikna detta ett listverk i svartmålad bleckplåt med fyrpassformer i bly som var fästade med stift i fogarna. Det är hantverksmässigt mycket svårt att åstadkomma en dekor i plåt fastsatt i kaklet, berättar Anders Zander. Spänningar uppstår lätt, bland annat därför att spetsbågarna skall följa kakelugnens rundning och måste förböjas. Skadade partier på kakelugnen repareras nu och på de få ställen där bitar av listverk saknas kompletteras man med stuck och puts. Nya järnluckor, som även de

Götiska rummet inrett som badrum åt kronprins Gustav, ca 1897.

Götiska rummet återfår nu sin ursprungliga utformning med björkådrade väggfält och gotiserande dekor i svart.

björkådras, ersätter de gamla kakelugnsluckorna som saknades.

Möbelkonservatorer arbetar just nu med att renovera det götiska hörnskåpet, som aldrig har varit övermålat. Därför används skåpet som ett riktmärke för den övriga färgsättningen och målas inte om. Istället limmar konservatorerna fast lös färg och skador retuscheras – ett mödosamt arbete som tar lång tid.

Dekorationsmålaren Lennart Tjernberg fick i uppdrag att återskapa väggarnas björkådring, ett oerhört viktigt moment i restaureringsarbetet som i hög grad bidrar till det slutliga helhetsintrycket. Skicklighet och snabbhet krävs för att ådra de tunna, vävspända väggarna. Björkådring återkommer ofta i empireinredningar och liksom i Götiska rummet valde man för det mesta att kombinera detta med de-

korativa detaljer i svart för att åstadkomma en kontrastverkan. Väggarnas spetsbågar är gjorda av tunna lister i furu, som nu återigen målas svarta.

– Vi har dessutom funnit två kvadratiske blyglas med spetsbågemotiv i Slottsbyggnadsmagasinet och dessa tror vi kan ha varit infattade i fönstret i syfte att åstadkomma en mer helgjuten nygotisk miljö och förstärka intrycket av ett dunkelt medeltidsrum, berättar Anders Zander. Vi kommer förmodligen bara att hänga upp de blyinfattade glasen framför fönstret, men effekten blir densamma.

Under arbetet med rekonstruktionen har nya frågor rörande rummets tillkomst och ursprungliga utformning väckts, avslutar han, och all den nya kunskap som vi fått kommer att sammanställas i den rapport som dokumenterar hela restaureringsarbetet.

Många frågor återstår, men att Götiska rummet nu har återställts betyder att en viktig pusselbit i 1800-talets konst- och idéhistoria har fallit på plats. ■

Rebecka Millhagen

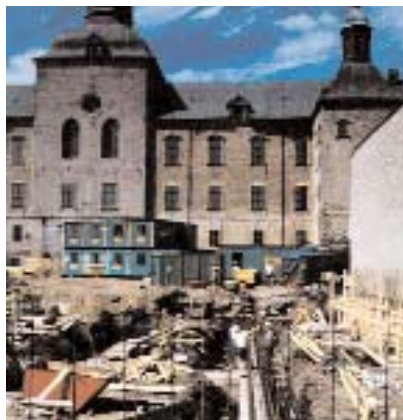
Det norska riksvapnet ingick i rummets dekor, men vid unionsupplösningen 1905 högs lejonet bort.

Vallarna återuppstår

Efter omfattande arkeologiska undersökningar som avslutades vintern 1995 har nu Skanska på Fastighetsverkets uppdrag inlett återuppbyggnaden av vallarna kring Vadstena slotts borggård.

Vallarna revs vid mitten av 1800-talet efter en längre förfallsperiod. Tanken med att idag återskapa de gamla försvarsvallarna är dels att återge slottet sitt tidigare utseende, dels att skapa lokaler för olika verksamheter vid slottet inuti vallarna.

En av vallarna återuppfördes redan på 1980-talet och rymmer idag 23 000 hyllmeter arkivalier för Landsarkivet. De vallar som byggs upp idag blir invändigt stora välvda rum som i första hand planerats för Landsarkivets ytterligare behov, Vadstena Akademin och för turistbyrån. Därmed frigörs lokaler inne i slottet som istället kan göras tillgängliga för allmänheten.

Slottsanläggningen i Vadstena återfår sitt tidigare utseende.

NOTISER

Kalk och guld

I Göteborg har Fastighetsverket just avslutat restaureringen av skansen Kronan. Skansen, som började byggas 1687 på Erik Dahlberghs initiativ, har genomgått mycket få förändringar genom århundradena. Den tillhör tillsammans med skansen Lejonet de bäst bevarade anläggningarna i sitt slag i Europa.

År 1902 fogades de sex meter tjocka murarna om med ce-

ment vilket resulterade i stora problem med fukt och vitting. Då restaureringen nu avslutats har byggnaden nästan helt återtagit sitt ursprungliga utseende. Murarna har återställt och cementen har ersatts med kalkbruk, struken i ljusa, breda fogar som det ursprungligen såg ut. För att efterlikna den gamla gulvita färgen på bruket har man använt våtsläckt kalk från Gotland.

Taket har återfått sin blygrå färg och kronan på taket lyser åter av guld. Det har gått åt 10 000 blad 24 karats bladguld för att få skansens symbol att gnistra i solen.

Området kring anläggningen har också ställts i ordning och skansens ursprungliga ingångar, embassyrerna, har markerats med rödtjärade träluckor.

Nu finns alla förutsättningar för att skansen Kronan ska kunna stå i ytterligare tre hundra år.

Miljöpris för livscykelperspektiv

Fastighetsverket har tilldelats Bygg- och fastighetsbranschens miljöpris i klassen Projektering/planering för ombyggnaden av kvarteret Vinstocken vid Gustav Adolfs torg i Stockholm.

I juryns motivering heter det bland annat: «Ombyggnaden ... har präglats av en genomtänkt metodik för att styra miljöarbetet. Särskild uppmärksamhet har ägnats åt att uppnå en effektiv energianvändning samt att styra såväl det ingående som det utgående materialflödet ... intressant är ansatsen att anpassa byggnadens energianvändning utifrån ett livscykelperspektiv.»

Skansen Kronan lyser av bladguld.

En okänd kyrka

Under våren har studenter från Biskops Arnö folkhögskolas arkeologikurs, under ledning av Niklas Stenbäck vid Stockholms universitet, grävt i backarna vid Viby by utanför Sigtuna. I Viby, som förvaltas av Statens fastighetsverk och som ingående beskrivits av Catrine Arvidsson i KulturVärden 1/97, anlades ett cistercienserkloster på 1100-talet. Vid grävningarna, som initierats av Sten Tesch, chef för Sigtuna museer och Jan O. M. Karlsson vid konstvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet, hoppades man finna lämningar av klosteranläggningen och slutliga bevis för klostrets lokalisering. Flera sökschakt togs upp i anslutning till och i närheten av det gravfynd som

gjordes vid en ledningsdragning 1973.

På den förmodade klosterplatsen grävde man i stället fram grundmurarna till östpartiet av en tidigare helt okänd romansk stenkyrka från tidig medeltid. Den 1973 påträffade graven visade sig vara placerad i kyrkans mittaxel i långhusets östra del, cirka tre meter från öppningen till koret. En grav med denna hedersplats mitt i kyrkan tillhör alldeles uppenbart en mycket betydelsefull person.

Även om man inte träffade på några lämningar av klostret, hoppas man med hjälp av den kunskap man fått genom årets grävningar nästa år kunna fortsätta sökandet efter spår av cisterciensermunkarnas verksamhet i Viby.

Turistmagnet på pir i havet

Vid midsommartiden 1994 togs det första spadtaget till det nya Marinmuseet i Karlskrona och vid midsommartid i år kunde Fastighetsverket symboliskt överlämna nycklarna till det färdiga museet. Byggsprojektet som kostat cirka 130 miljoner har finansierats av bland andra Karlskrona kommun, länsstyrelsen och länsarbetsnämnden i Blekinge samt genom en donation från Celsius industrier.

Byggnaden, som ritats av Hederus Malmström arkitekt AB, är uppförd på en 160 meter lång betongpir i anslutning till Slup- och barkasskjulet på Stumholmen. Arkitekturen ansluter till den enkla klassicistiska arkitekturen på örlogsvarvet. Fasaden i puts

och trä har en medveten magasinskaraktär som även kommer till uttryck i de stora ljusa utställningssalarna.

Att det nya Marinmuseet fungerar som en turistmagnet för Karlskrona kan man lugnt konstatera. Redan under de första veckorna hade museet lika många besökare som man tidigare haft på ett helt år då museet låg inrymt i de tidigare lokalerna i Skeppsgossekasernen.

Marinmuseum i nya lokaler på Stumholmen.

Kung Carl XVI Gustaf i samspråk med rektor Stig Strömholm.

Åttonde underverket i Uppsala

Den 17 juni kunde Uppsala universitets nya universitetsmuseum slå upp portarna för allmänheten i det nyrenoverade Gustavianum. Här levandegörs Uppsala universitetets 520-åriga historia med hjälp av föremål ur universitetets samlingar. Nu finns till exempel möjlighet att studera det augsburgska konstskåpet, en gång ansett som världens åttonde underverk. Skåpet som kom till Sverige genom Gustav II Adolfs erövringar i Tyskland är i sig självt ett museum i miniatyr över sin tids vetenskap. Inom cirka två kubikmeter ryms tusen föremål i lådor, bakom luckor och nischer och i hemliga vrår, som representerar 1600-talets samlade mänskliga kunskap.

Drottningholms lindalléer

För att också framtida generationer skall kunna njuta av de vackra alléerna i barockträdgården vid Drottningholms slott kommer samtliga lindar i allén att bytas ut.

Bakgrunden till att träden i lindalléerna måste ersättas är att de är angripna av röta och svamp. Hög ålder och alltför hårda beskärningar under 1960-talet har också försvagat dem. Varje år dör därför i genomsnitt tio lindar och vid hård blåst faller grenar från träden. Att plantera in nya träd i luckorna efter dessa träd har visat sig vara problematiskt. De små träden har svårt att växa mellan de större eftersom de får för lite ljus.

För att förändringen skall ske varmsamt och synas så lite som möjligt kommer träden att bytas i fem etapper som genomförs med cirka fyra års mel-

lanrum. På så sätt hinner man också kontrollera att de nya träden mår bra. Sammanlagt kommer därför arbetet med att byta ut lindarna att ta cirka femton år.

Den första etappen kommer att pågå under 1997 och 1998. Då skall ca 200 träd i trädgårdens bakre del bytas ut. Partierna närmast slottet sparas till sist. Totalt är det cirka 845 lindar som skall ersättas.

De nya lindarna köps från plantskolor i Tyskland. Dessutom dras sticklingar från de gamla träden upp i samarbete med lantbruksuniversitetet i Alnarp. Dessa träd skall sedan kunna placeras ut i parken på Drottningholm och på så sätt kommer en ny generation av de ursprungliga träden att kunna leva vidare i slottsparken. I de sista etapperna kommer också gamla

träd som bedöms kunna leva längre än tio år att sparas som så kallade anekdotträd.

Ambitionen är att träden i alléerna med tiden skall bli jämnstora. Successivt planteras därför i varje etapp något större träd in. År 2014 beräknas samtliga träd vara utbytt och förhoppningsvis kommer dessa att leva under lång tid framöver. ■

Malin Schiratzki

Prenumerera på SFV KulturVärden

Mot en expeditions- och portoavgift på 200 kronor får du fyra nummer av SFV KulturVärden.

Ring 08-696 70 00 och beställ din prenumeration.